

О. Н. ХОРОШКОВСЬКА, Г. І. ОХОТА

УКРАЇНСЬКА МОВА

3

ЧИТАННЯ І РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11—1248 від 01.04.03)

Художники: Андрійченко Н. М., Васильєва І. П.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— початок уроку

— прочитай, подумай

— з'ясуй значення слів

— переклад слів за «Українсько-російським словником»

— відомості з «Тлумачного словника»

— вимовляй правильно

Хорошковська О. Н.

X82 Українська мова: Читання і розвиток мовлення: Підруч. для 3 кл. шкіль з рос. мовою навчання / О. Н. Хорошковська, Г. І. Охота. — К.: Промінь, 2003. — 160 с.

ISBN 966-8512-01-4

ББК 81.2УКР-923

ISBN 966-8512-01-4

© О. Н. Хорошковська, Г. І. Охота, 2003
© Видавництво «Промінь», художнє оформлення, 2003

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

НАРОДНА МОВА

Багата і барвиста мова українського народу. Її краса переливається сріблом-злотом в усній народній творчості: піснях, казках, прислів'ях і приказках. У них — життя і мудрість народу, його характер, мрії про щастя.

Дитина ще не вміє говорити, а від мами вже чує колискову пісеньку, пісеньку-забавлянку, потішку. Підростає і наслухається бабусиних казок, запам'ятовує лічилки, прозивалки, навчається дитячих ігор, ознайомлюється з народними обрядовими піснями...

КОЛИСКОВІ ПІСНІ

За Василем Скуратівським

КОЛИСКОВА ПІСНЯ

А-а-а, лю́лечки,
шовко́вії верве́чки*,
золоті́ї бі́льця*,
срі́бні колокі́льця,
мальова́на колисо́чка,
засни, ма́ла дитино́чко.

Колискова пісня. Скільки їх створив народ! Лагідний материн наспів засівав душу дитини любов'ю до людей, до природи, до всього живого. Під спів неньчиної пісні виростали поети і композитори, хлібороби й захисники рідної землі, філософи та мудреці...

Найсвятіше для нас почуття Батьківщини неодмінно пов'язане з маминою піснею, з тим, як, за словами українського поета Василя Симоненка:

заглядає в шибку казка
сивими очима,
материнська добра ласка
в неї за плечима.

В е р в е ч к и — верёвочки.

Б і л ь ц я — бічні опори колиски.

З а п а м' я т а й! Коли треба перекласти українське слово російською мовою, користуються «Українсько-російським словником». Значення слова з'ясовують за «Тлумачним словником».

Як сказано в тексті про колискову пісню? Яке значення вона має?

ОЙ ХОДИТЬ СОН КОЛО ВІКОН

Ой ходить сон коло вікон,
а дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
— Де ми будем ночувати?
— Де хатинка тепленькая,
де дитинка маленькая,
там ми будем ночувати,
мале дитя присипляти.
Щоб виросло, не змарніло,
щоб тяженько не хворіло,
сили й розуму набрало,
своїх батьків потішало.

ПОВІШУ Я КОЛИСОЧКУ

Повішу я колисочку
в темнім лісі на липочку,
в темнім лісі на липочку.
Буде вітрець повівати,
мале дитя колисати.
Будуть пташки прилітати
та будуть співати,
дитиночку малесеньку
будуть присипляти.

1. Яким почуттям сповнені колискові пісні? З чого це видно?
2. У якій з пісень висловлено добрі побажання дитині? Прочитай ці рядки ще раз.
3. Вивчи напам'ять ту колискову пісеньку, яка тобі найбільше сподобалась.

ДИТЯЧІ ІГРИ, ЗАБАВИ

Потішки

Потішки — дитячі віршики-забавки, які супроводжуються відповідними рухами.

Дибі-дибі, дибі-бі,
пішла баба по гриби,
а дід по опеньки
в неділю раненько.

Кую, кую чобіток,
подай, бабо, молоток,
не подаси молотка,
не підкую чобітка.

***

Ой, чук-чуки-чук!
Наловив дід щук,
баба рибку спекла —
з сковорідки втекла.

***

Печу, печу хлібчик
дітям на обідчик:
меншому — менший,
більшому — більший.
Шусть у піч!
Шусть у піч!

Вивчи потішки. Якщо у тебе є молодший братик чи сестричка, пограйся, розповідаючи потішки. Також можеш погратися з лялькою.

Лічилки

Бігла лялька по току
у червонім ковпаку,
їла цукор і медок,
вийшов зайчик-корольок.

* * *

Йшла Маринка на стежинку,
загубила там корзинку,
а в корзинці паляниця,
хто знайде, тому жмуриться.

* * *

Ходить лялька по току
в червоному ковпаку.
— Мамко, голубко,
поший мені льольку
з червоного шовку.
Шовк у болоті,
пан у золоті.
Дзінь, брязь,
вийшов князь.

Котилася торба з високого гора.
А в тій торбі хліб-паляниця,
кому припадеться,
той буде жмуриться.

● Л ь о ́ л ь к а (льоля) — сорочка (звичайно дитяча).

Хороводи

ЗАЙЧИК

Діти, взявшись за руки, ходять по колу, співають. У середині кола — зайчик. Коли співають: «Та нікуди зайчику вискочити», — зайчик намагається розняти руки дітям, але не рознімає. Коли співають: «Ой, скоч, коли хоч...», — зайчик скаче. Коли ж співають: «Кому хочеш, поклонися», — зайчик вибирає когось із кола, вклоняється йому. Той стає зайчиком, і гра триває.

Загороджу річку терном-берном, терном-берном,
та нікуди зайчику вискочити, вискочити.
В мене воротечка залізнії, залізнії,
а замочки золотії, золотії.

Ой, скоч, коли хоч, коли мати велить,
коли твоя, зайчику, голова не болить.
Ой ну, зайку, скоки в боки через мої карі оки.
Ой ну, зайку, обернися, кому хочеш, поклонися.

Вивчіть спочатку слова пісні, потім навчіться цієї гри.
Зайчика виберіть за допомогою однієї з лічилок.

ДЗЮБКА

Учасники гри обирають пташку і Галю, які стоять у колі. Пташка-мати, батько і мати Галі стоять поза колом. Діти співають і йдуть по колу. Перед словами *пішла в поле* зупиняються, слухають відповідь

пташки і дивляться, як «влітає» в коло пташка-мати. Коли звучать слова *дзюб, дзюб, дзюбанець*, пташка та її мати танцюють. І т. д.

- Усі діти: — Пташко маленька,
де твоя ненька?
- Пташка: — Пішла в поле.
О, вертається!
- Пташка-мати: — На маківці сиділа,
дрібен мачок дзьобала.
Дзюб, дзюб, дзюбанець,
ходи, пташко, у танець.
- Усі діти: — Цок, цок, цоки, цок,
цоки, цоки, цок, цок, цок!
- Галля: — Галю маленька,
де твоя ненька?
- Мати Галі: — Пішла в поле.
О, вертається!
- Я у полі працювала,
картопельку копала.
Тепер праці кінець,
ходи, доню, у танець.

(Пташка-доня і пташка-мати входять у коло й танцюють.)

- Усі діти: — Цок, цок, цоки, цок,
цоки, цоки, цок, цок, цок!
- Галля: — Галю маленька,
а де твій батенько?
- Батько: — Пішов у поле.
О, вертається!
- Сіяв жито, волочив,
поки працю не скінчив.
Тепер праці кінець,
ходи, доню, у танець!
- Усі діти: — Цок, цок, цоки, цок,
цоки, цоки, цок, цок, цок!

1. Уважно прочитайте опис гри. Скільки дійових осіб бере в ній участь?
2. Розучіть слова дійових осіб, а потім спробуйте погратися. Дійових осіб обирайте за допомогою лічилок.
3. Про яку роботу розповідають дійові особи? У яку пору року виконується ця робота?

Звуконаслідування

Сільські діти цілий день перебували серед природи. Вони прислухалися до її звуків: шуму вітру, співу пташок, «мови» тварин. А потім, граючись, намагалися наслідувати ці звуки.

Прочитай вірші. Спробуй передати звуконаслідування.

СОНЦЕ ЛОВИТИ!

(Імітується спів жайворонка)

Коли він летить угору:

Коли він летить униз:

Сонце ловити!
Сонце ловити!
Сонце ловити!

Ціп урвався!
Ціп урвався!
Ціп урвався!
Круц-ці! Кру-ці! Кру-ці!

КУМ, КУМА

(Імітується кумкання жаб навесні)

— Кум, кум, де ваш кум?
— Утонув.
— Нум плакати!
— Нум, нум! Кум, кум!
— Кум, кум, кума,
позич полотна.

— Нащо тобі?
— Кум умер.
— Коли?
— В четвер.
— Нум плакати!
— Нум, нум! Кум, кум!

КОГУТ КАЖЕ

(Імітується мова тварин)

Когут каже:
— Вовкі ідуть!

Баран каже:
— Де?

А пес каже:
— Їнде, їнде.

Квочка каже:
— Клопіт мій, клопіт мій!

Де курчатка подіти?

Качка каже:
— Так і треба!
Так! Так!

Вивчи напам'ять вірш, який тобі сподобався найбільше.

СКОРОМОВКИ

Щоб навчити дітей чітко вимовляти звуки, у народі складено багато скоромовок. Діти, промовляючи їх, змагалися: хто краще, швидше розкаже скоромовку. Спробуйте й ви позмагатися. Але спочатку навчіться читати скоромовку тихо, повільно, а потім — голосніше й швидше, далі — ще швидше і, нарешті, коли запам'ятали, змагайтеся.

Летів горобець через верхній хлівець,
ніс пуд гороху і нам дав потроху.

Їхали крамарі, стали на горі та й забалакалися
про Прокопа, про Прокопиху
і про маленьких прокопенят.

Босий хлопець сіно косить.
Роса росить ноги босі.

Сів шпак на шпаківню,
заспівав шпак півню:
— Ти не вмієш так, як я,
так, як ти, не вмію я.

Летів горобчик,
сів на стовпчик,
прибіг хлопчик —
утік горобчик.

ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ

У ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ — МУДРІСТЬ НАРОДУ

— Е, *ледачому руки не болять*, — скаже було дідусь, припрошуючи мене до роботи.

— А в неї *на язиці медок, а під язиком льодок*, — говорила було бабуса про нашу сусідку.

У висловах дідуся й бабусі — і характеристика людини, і досвід багатьох поколінь. Так, хіба бабусине прислів'я не розкриває коротко і влучно образ хитрої улесливої жінки, яка вміє в очі ласкаво говорити, а поза́очі може сказати або зробити щось неприємне?

Дітей спеціально не вчили ні прислів'їв, ні приказок. Але вони прислухалися до розмов дорослих і запам'ятовували влучні вислови, а потім і самі їх вживали. Отак від покоління до покоління передавалася мудрість народу.

П р и с л і в ' я — влучний образний вислів, який має повчальний зміст.

З добрим дружись, а лихого стережись.

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.

На дерево дивись, як родить, а на людину, — як робить.

Де щира праця — там густо, а де лінь — там пусто.

П р и к а з к а — влучний вислів, близький до прислів'я, але без повчального змісту.

В одне вухо входить, а в друге виходить.

Косо, криво, аби живо.

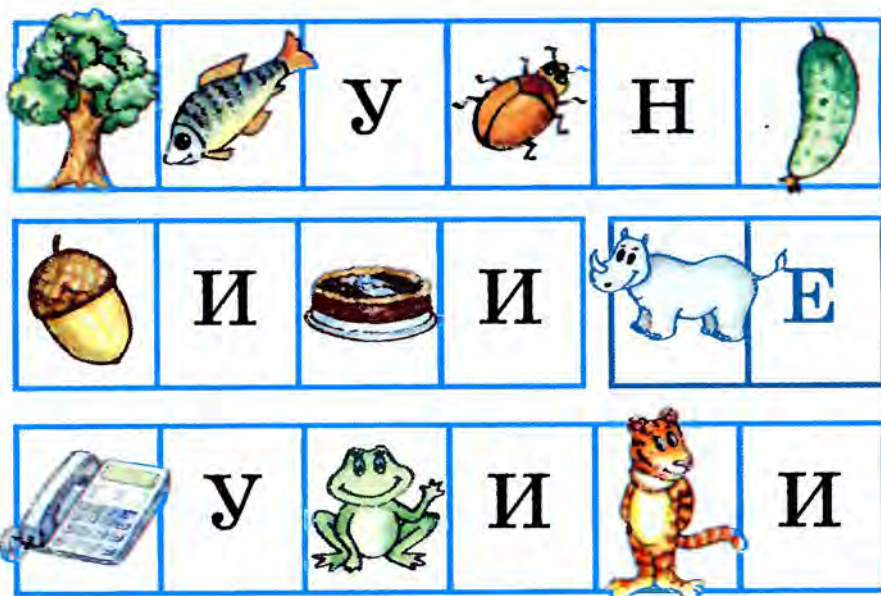
Хто діло робить, а хто ґави ловить.

Кінець — роботі вінець

1. Які ти знаєш прислів'я і приказки?
2. Вивчи ще кілька прислів'їв та приказок.
3. Яка приказка зашифрована в цьому ребусі? Слова складай із перших букв назв зображених предметів.

ЗАГАДКИ

ЗАГАДАЮ ЗАГАДКУ

Своїх онуків бабусі й дідусі завжди розважали загадками. Адже розгадування загадок — то гімнастика для розуму. Ось спробуйте відгадати: *Сидить дівчина в коморі, а коса її надворі.*

Хіба ж буває так, якщо йдеться про дівчину? Ні. А що можна уявити? Ну, звичайно, моркву, довгий корінець якої червоний, як личко дівчини. *Сидить у коморі* — означає: у землі. А листя моркви зелене, розкішне, ну чим не волосся дівчини!

Або така загадка: *Поле не міряне, вівці не лічені, пастих рогатий.*

Поле не міряне — тобто величезне, безмежне, його не можна виміряти. І що ж то може бути? Звичайно, небо. *Вівці не лічені* означає, що їх так багато, що й не

полічити. Очевидно, це зорі. А хто такий *пастух рогатий*? Звичайно, місяць. Ну чим не «пастух»? Отже, у загадках проявляється кмітливість народу, а саме їх відгадування сприяє розвитку кмітливості у дітей. І так — від покоління до покоління.

Загадка — короткий опис подій, явищ, рослин, тварин, предметів, які треба впізнати і відгадати за їх ознаками. За допомогою загадок розвиваються допитливість, розум, кмітливість.

 Прочитай і спробуй відгадати загадки. А щоб відгадати, треба спочатку подумати, хто або що має ознаки й властивості, описані у загадці.

Підказка. Перші чотири загадки — про овочі.

1. Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках.
2. Під землею птиця кубло звила і яєць нанесла.
3. Що то за коні в гаю на припоні:
довгасті, голчасті, зеленої масті,
нікого не возять, лише солі просять?
4. Без рук, без ніг, а пнеться на батіг.
5. Розколеш лід — візьмеш срібло,
розколеш срібло — візьмеш золото.
6. На синьому полі пасеться тисяча овець,
серед них — срібний баранець.
7. Ішов довгов'яз, у землі зав'яз, із землі всіх пови-
ганяв.
8. По соломі ходить, а не шелестить.
9. Що можна побачити із заплющеними очима?

Якщо не можеш відгадати, прочитай відгадки і вибери ту, яку вважаєш правильною.

Відгадки. *Дош і ростки рослин. Тінь. Яйце. Зорі й місяць. Сон. Огірки. Капуста. Картопля. Горох.*

А тепер перевір, чи відповідають описи, подані у загадках, справжнім предметам, явищам чи рослинам, які є відгадками.

К а з к а — народна розповідь із вигаданим, іноді фантастичним змістом. У казці дійовими особами часто є тварини, рослини, неживі предмети, які за характером і вчинками дуже схожі на людей.

КОЛОСОК

Жили собі на світі двоє мишенят, Круть і Верть, та півник Голосисте Горлечко. Мишенята тільки те й знали, що співали й танцювали, крутились та вертілись. А півник рано-ранесенько прокидався, спочатку всіх піснею будив, а потім до роботи брався.

От якось підмітав півник подвір'я і побачив на землі пшеничний колосок.

— Круть, Верть! — покликав півник, — гляньте, що я знайшов!

— Треба його обмолотити.

— А хто молотитиме? — спитав півник.

— Тільки не я! — закричало одне мишеня.

— Тільки не я! — закричало друге мишеня.

— Гаразд*, — сказав півник, — я обмолочу.

І взявся до роботи. А мишенята почали гратися. Скінчив півник молотити і гукнув:

— Гей, Круть, Верть, гляньте, скільки зерна я намотив!

Прибігли мишенята й запищали:

— Треба зерно до млина віднести, борошна намотити!

— А хто понесе? — спитав півник.

— Тільки не я! — закричав Круть.

— Тільки не я! — закричав Верть.

— Гаразд, — сказав півник, — я віднесу зерно до млина.

Взяв собі на плечі мішок і пішов.

А мишенята тим часом почали в довгої лози гратися. Одне через одного стрибають, веселяться.

Повернувся півник додому, знову кличе мишенят:

— Сюди, Круть, сюди, Верть! Я борошно приніс.

Прибігли мишенята, дивляться, не нахваляться:

— От так півник! От так молодець! Тепер треба тісто замісити та пироги спекти.

— Хто міситиме? — спитав півник.

А мишенята знову за своє:

— Тільки не я! — пропищав Круть.

— Тільки не я! — пропищав Верть.

Подумав, подумав півник і каже:

— Мабуть, мені доведеться.

Замісив він тісто, приніс дрова, розпалив піч.

А як піч витопилась, посадив у неї пироги.

Мишенята теж часу не гають: пісні співають, танцюють.

Спеклися пироги, півник їх вийняв, поклав на стіл.
А мишенята тут як тут.

— Ох, і зголоднів я! — пищить Круть.

— Ох, і їсти мені хочеться! — пищить Верть.

Швиденько сіли за стіл. А півник їм каже:

— Стривайте, стривайте! Ви мені спочатку скажіть, хто знайшов колосок.

— Ти знайшов! — голосно закричали мишенята.

— А хто колосок обмолотив? — знову спитав півник.

— Ти обмолотив! — тихіше сказали вони.

— А хто зерно до млина відніс?

— Теж ти... — зовсім тихо відказали мишенята.

— А тісто хто місив? Хто дрова носив? Піч топив?
Хто пироги пік?

— Все ти, все ти, — ледве чутно пропищали Круть і Верть.

— А ви що робили?

Що відповісти мишенятам? І сказати нічого.

Почали Круть і Верть вилазити з-за столу, а півник їх не затримує.

Нема за що таких нероб і ледарів пирогами частувати!*

♦ Гар á з д — хорошо.

Ч а с т у в á т и — угощать.

1. Яким був півник Голосисте Горлечко, а якими — мишенята?

2. Розкажи, що зробив півник з колоском.

3. Чи були Круть і Верть справжніми товаришами півнику?

4. Як ти думаєш, чи мали право мишенята їсти пироги?

5. Яку думку висловлено в кінцівці казки?

6. Перекажи ті частини казки, до яких є малюнки.

КОЛОБОК

Були собі дід та баба і дожились уже до того, що й хліба нема. Дід і просить:

— Бабусю! Спекла б ти колобок!

— Та з чого ж я спечу, коли й борошна нема?

— От, бабусю, піди в хижку* та назмітай у засіку борошенця, то й буде на колобок.

Послухалась баба, пішла в хижку, назмітала в засіку борошенця, витопила в печі, замісила яйцями борошно, спекла колобок та й поклала на вікні, щоб охолонув.

Він лежав, лежав на вікні, а тоді з вікна — на призьбу*, а з призьби та на землю в двір, а з двору та за ворота і побіг-покотився дорогою.

Біжить та й біжить дорогою, коли це назустріч йому зайчик.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

А він каже:

— Не їж мене, зайчику-побігайчику, я тобі пісеньку заспіваю.

— Ану заспівай!

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений,—
я від баби втік,
я від діда втік,
то й від тебе втечу!

Та й побіг знову. Біжить та й біжить дорогою... Перестріває його вовк.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

— Не їж мене, вовчику-братику, я тобі пісеньку заспіваю.

— Ану заспівай!

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений,—
я від баби втік,
я від діда втік,
то й від тебе втечу!

Та й побіг. Знову біжить та й біжить дорогою... Перестріває його ведмідь.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

— Не їж мене, ведмедику-братику. Я тобі пісеньку заспіваю.

— Ану заспівай!

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений,—
я від баби втік,
я від діда втік,
то й від тебе втечу!

Та й побіг. Біжить та й біжить дорогою...
Стрічається з лисичкою.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

— Не їж мене, лисичко-сестричко, я тобі пісеньку заспіваю.

— Ану заспівай!

— Я по засіку метений,
я на яйцях спечений,—
я від баби втік,
я від діда втік,
то й від тебе втечу!

— Ну й пісня ж гарна! — каже лисичка. — От тільки я недочуваю трохи. Заспівай-бо ще раз, та сідай до мене на язик, щоб було краще чути...

◆ Х і ж к а — чулан.

П р і з ь б а — завалинка.

Продовж казку за уявою.

ДРУЖНІ ЗВІРІ

В одного злого хазяїна був віл. Роботящий віл був, багато роботи всякої робив, а вола за все це в холодній повітці держали й харчі погані давали йому.

Прийшла зима люта: стужа, холод, голод.

— Покину я хазяїна, піду світ за очі ... Гірше не буде.

І покинув віл хазяїна.

Йде віл, іде, а назустріч йому — баран.

— Куди, баране, йдеш? — питає віл.

— Від зими лютої тікаю, літа красного шукаю.

— Ходім зі мною — веселіше буде.

От і пішли вони удвох. Ідуть вони, йдуть, а назустріч їм свиня снігом бреде, рохкає.

— Куди, капловуха, йдеш? — питає віл.

— Від зими лютої тікаю, літа красного шукаю.

— Ходім з нами — веселіше буде.

Всі гуртом далі йдуть, а назустріч їм — гусак.

— Куди, гусаче, йдеш? — питає віл.

— Від зими лютої тікаю, літа красного шукаю.

— Ну, ходім з нами — веселіше буде.

От і гусак пішов з ними. Ідуть вони, йдуть, а назустріч їм — півник-співунéць, червоний гребінéць.

— Куди, півнику, йдеш?

— Від зими лютої тікаю, літа красного шукаю.

— Ходім з нами — веселіше буде.

Ідуть вони всі вкупі. Вечоріє, а мороз розлютувався, аж кусає. Віл і каже:

— Давайте, друзі, хату шукати.

— Мені тая хата не потрібна: в мене кожух теплий,— каже баран.

— І я морозу не боюся,— свиня каже,— я в землю зариюся.

— А нас пух буде гріти,— кажуть гусак з півнем.

Довелося одному воліві йти. Бродив він, блудив у лісі, аж раптом дивиться — стоїть хатіна, а коло неї ще й стіжок сіна.

Зажив тоді собі віл у теплі, в добрі— їжа воліві смачна й хатина тепла.

А то раз вранці чує віл — хтось стукає. Відчинив він двері, а коло дверей стоїть баран, змерз, аж труситься:

— Пусти, брате, погрітися.

— А ти ж казав, що в тебе кожух теплий... Не пущу!

— А коли не пустиш — я рогами колоду в стіні поверну.

Подумав віл та й пустив барана.

А пізніше трохи й свиня придибала до вола.

— Пусти, брате, погрітися.

— Ні, не пущу. Ти в землю зариешся та й так пере-зимуєш.

— А як не пустиш, то я рилом усі шúли* твоєї хатини підрию.

Жаль воліві хатини — пустив він і свиню.

Минуло небагато часу — плентаються до вола гусак з півнем.

— Пусти, братику, погрітися.

— Не пущу. Вас пух гріє.

— А як не пустиш,— каже гусак,— я увесь мох в стінах твоєї хати повищіплю.

— А я,— каже півень,— всю стелю на горіщі* згребу ногами.

Що його робити воліві? Пустив він і гусака з півнем. Стали вони тоді жити всі вкупі.

Бігла повз хатину лисиця. Чує — півень пісні виспіває. Пішла тоді лисиця до ведмедя й до вовка та й каже їм:

— Знайшла я вам славу поживу.

Подивився віл у вікно й побачив: до хатини звірі йдуть... Перелякався баран, перелякалася свиня, перелякалися гусак з півнем. А віл тоді й каже:

— Не бійтеся, друзі, нічого. Живемо ми з вами тепер добре, не голодні, й тепло нам. А все це тому, що живемо ми в дружбі великій, один одному допомагаємо,

з біди один одного виручаємо. Давайте ж і зараз спільно, як друзі, бити наших ворогів.

— Згода, погоджуємося,— загукали всі.

Тільки-но ведмідь підійшов до дверей, а віл, баран, свиня й гусак як вискочать з хатини!.. Не встиг ведмідь і на задні лапи сп'ястися, як віл придавив його до стіни рогами, а баран з розгону* почав бити його своїм лобом. Свиня розпочала шматувати* його своїми іклами, а гусак теж товариство підтримує: клює ведмедя своїм міцнім дзьобом.

Півень злетів на двері та на всю силу як загорлає:

— Кукуріку!

Вовкові здалося, що півень кричить: «За-рі-жу-у!..»

Перелякався вовк та й кинувся тікати. А лисичка ще раніш утекла.

Насилу-насилу ведмідь вирвався — доброї прочуханки дали дружні звірі.

І стали віл, баран, свиня й гусак з півнем знову спокійно собі жити та поживати в хатині.

◆ По ві т к а — сарайчик.

● Пі т и с ві т з а о ч і — вирушити в далеку дорогу, невідомо куди.

◆ Ш у л и — столби.

Г о р і щ е — чердак.

З р о з г о н у — с разбега.

● Ш м а т у в а т и — розривати на шматки.

1. Якими були тварини спочатку? А потім? Що допомогло їм урятуватися від ворогів?

2. Поділи казку на дві частини. Добери заголовок до другої частини.

3. Підготуйся читати казку в особах.

4. Запам'ятай український вислів *піти світ за очі*. Подумай, коли його вживають.

Прислів'я

Вірний друг — то найбільший скарб.

НЕБИЛИЦІ

Небилиця — невеличкий твір, в основі якого небувальщина, нісенітниця. Небилиці використовувалися для розваги дітей і дорослих.

МОРКВЯНИЙ ВОЯК

(Волинська народна пісенька)

Їхав вояк морквяний,
коник — буряковий,
кожушина оріхова,
жупан лопуховий;
пістолети з качана,
кулі з бараболі,
а шабелька з пастернаку,
а піхви з квасолі.
Їде, їде вояченько,
під ним коник скаче,
надибали його свині:
«Злізай-но, вояче!»
Він вихватив пістолета,
став свиней стріляти,—
свині кулі похватали,
нічим воювати!
Він вихватив шабельку,
став свиней рубати,
свині шаблю погризли,
нічим воювати!

Жупан — верхній одяг.

Піхви — ножны.

1. Серйозна чи жартівлива ця пісенька? З кого насправді сміється народ?
2. Навчися читати текст так, щоб слухачі уявили собі цього вояка.
3. Спробуй намалювати морквяного вояка і розкажи друзям, чому саме так ти його зобразив.

НАДОКУЧЛИВА КАЗКА

— Був собі Дід-нетяжка,
була у нього синя серм'яжка,
на голові шапочка,
на спині — латочка, —
чи хороша моя казочка?
— Хороша! (*Відповідає той, хто слухає.*)
— І ти кажеш «хороша», і я кажу «хороша»...
Був собі Дід-нетяжка,
була у нього синя серм'яжка,
на голові шапочка,
на спині — латочка, —
чи хороша моя казочка?
— Погана!
— І ти кажеш «погана», і я кажу «погана»...
Був собі Дід-нетяжка,
була у нього синя серм'яжка,
на голові шапочка,
на спині — латочка, —
чи хороша моя казочка?
— Відчепись!
— І ти кажеш «відчепись», і я кажу «відчепись»...
Був собі Дід-нетяжка... (І т. д.)
— Чи хороша моя казочка? (*Слухач мовчить.*)
— І ти мовчиш, і я мовчу...
Був собі Дід-нетяжка... (І т. д.)

Попрацюй самостійно

1. Як називається тема опрацьованого розділу?
2. Що тобі запам'яталося найбільше?
3. Як називаються твори, призначені для найменших? А для трохи старших?
4. Які ти знаєш українські народні дитячі ігри? Яка з них тобі найбільше подобається?
5. Чи можеш відрізнити прислів'я від приказки? За якою ознакою? А відрізнити скоромовку від загадки?

ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Вірші й оповідання

Казки і загадки

Скоромовки і лічилки

Тарас
Шевченко

Олена
Пчілка

Леся
Українка

Олександр
Олесь

Марійка
Підгірянка

Павло
Тичина

Максим
Рильський

Андрій
Малишко

Наталя
Забіла

Оксана
Іваненко

Грицько
Бойко

Анатолій
Костецький

Павло Тичина

ОСІНЬ ТАКА МИЛА...

Осінь така мила,
осінь
славна.
Осінь матусі їсти несе:
бóрщик у гóрщику,
кашка у жме́ньці,
скібка у па́зусі,
грушкі в фартушкú.
Осінь така мила,
осінь
славна.

Зверни увагу! Осінь матусі їсти несе — це образний вислів.

Образні вислови надають тексту художньої виразності і можуть вживатися в переносному значенні.

1. Прочитай вірш. Знайди образні вислови. Як ти їх розумієш?

2. Вивчи вірш напам'ять.

Ірина Прокопенко

ЯК БЕРІЗКА ЛИСТЯ РОЗДАРУВАЛА

(Казка)

1

Позолотіла осінь Берізку. Заблищала вона, засяяла. Хто не пройде, кожен Берізкою милується.

— От би мені таку кóвдру* теплу, як сонечко, — сказав Муравлик, дівлячись на жовте листя.

— Ось, візьми, — відповіла Берізка і скинула один листі́чок.

Зрадів Муравлик, схопив листочок, до мурашника поволік.

2

— До мого б капелю́ха отаку золоту пір'їнку, — обізвався гриб Підберезник.

— Ось тобі золота пір'їнка, — скинула Берізка ще один листочок.

Приліпив його Підберезник до свого капелю́ха, стоїть, не дихає з радощів.

— І мені б листячка трохи, — попрохав Їжак.

Гойднула гілками Берізка, аж кілька листочків на землю струсила. Покачався на них Їжак, начепив на колючки і золотою кулькою* додому покотився.

3

А тут ялинка-чепуруха зітхає.

— От якби по моїй зеленій сукні* розкидати твоє золоте листя. Не було б на світі дерева, кращого за мене.

— Візьми, сусідко, візьми, мені ж не жаль, — сказала Берізка і все своє листя на ялинку струсила.

4

Глядь, а сама ні з чим лишилася, все до останнього листочка роздарувала.

Засумувала тоді Берізка: «Де моя золота краса?»

Тут вітер прилетів:

— Не журись, Берізко, прийде Весна, подарує тобі нове вбрання. Не журись, ... не жури-и-и-сь...

Гойдалася Берізка, слухала ласкаві вітрові слова та й заснула. На цілу зиму заснула.

З того часу так і повелось: як тільки подарує Берізка своє золоте листя, то й засне на всю зиму, щоб скоріше Весни діждатися.

К ó в д р а — одеяло.
К ú л ь к а — шарик.
С ú к н я — плаття.

1. Якою ти уявляєш берізку на початку осені і в кінці? Як про це розказав автор?
2. Чи подобається тобі берізка? Чому?
3. Добери заголовок до кожної частини тексту.
4. Підготуйся читати текст в особах.

**З в е р н и у в а г у ! Твір «Як берізка листя розда-
рувала» — л і т е р а т у р н а к а з к а.**

Літературна казка, на відміну від народної, має свого автора. Так само є авторські загадки, скоромовки, лічилки.

Олександр Олесь

* * *

Вишиває осінь на канві зеленій
золоті квітки.
Квітки оживають, і з дерев спадають
жовті нагідки.
Яблука і груші падають на землю,
боки, спини б'ють.
Люди їх збирають, у мішки ховають,
кури їх клюють.
Бавляться дітками, бавляться квітками,
моляться батьки.
Вишиває осінь на канві зеленій
золоті квітки.

Навчися читати вірш, дотримуючись розділових знаків.

Загадка

Без пензлика, без олівця
розфарбувала деревця.

Завдання.

Розглянь малюнок і склади за ним текст-розповідь з елементами опису. Використовуй образні вислови з прочитаних творів.

Орієнтовний план тексту.

1. Настала осінь.
2. Зміни в природі.
3. У ліс по гриби.
4. Прощайте, журавлики!

БІЛІ ГУСИ

Білі гуси летять над лугами,
в синім небі біліють снігами,
в синім небі хмарка́ми зникають,
довго-довго їх очі шукають.

Білі гуси на озеро впали,
тихі води кругом розгойдали,
розцвіли, як купа́ви великі,
довго-довго лунають їх крики.

Навмивалися, накупалися,
нагулялися,
закричали, знялись і полинули,
тільки пір'я на спогад покинули.

1. Які почуття висловлює поет у вірші? З чим порівнює гусей?
2. Які малюнки можна намалювати до цього вірша?

Анатолій Кислій

ПРО ЩО РОЗПОВІВ ВІТЕР

Осінній вечір тихо підійшов до вікна і в усіх кімнатах засвітив світло. На вулицях теж спалахнули ліхтарі. Пожовкле листя на деревах від того світла ще дужче заяскріло.

Андрійко підійшов до вікна і став до чогось прислухатися.

— Сину, що там за вікном?

— Тс-с-с-с! Не заважай,— таємниче прошепотів хлопчик.

— «Не заважай!» А хіба ти щось робиш?

— А ти нікому не скажеш?

— Нікому.

— Я тут, — зам'явся Андрійко, — я слухаю, про що говорить вітер.

— А де ж він? — і собі таємниче спитав батько, встаючи з-за столу.

— Он там, за вікном. Це він до нас прилетів.

Батько підійшов до Андрійка і побачив, що біля вікна гойдаються віти клена.

— Я його слухаю, тату. — Андрійко тулиться вухом до холодного скла. Батько й собі нахиляється до шибки. — Чуєш, тату?

— Гм-м... нічого не чую!

— Ти просто налякав його, і він тепер притих.

— А ми почекаємо. Може, він знову заговорить.

Вони тихо стояли біля вікна. Через якусь мить знову зашумів клен жовтим листям.

— Тепер чую. Вітер, здається, й справді про щось розповідає, тільки от не можу зрозуміти, про що.

— От бачиш! Я ж казав! — радісно заплескав в долоні Андрійко. — Ходімо сюди, я тобі про все розповім. І він потяг батька за руку на канапу*.

— Розумієш, тату, як тільки настає осінь і починає листя жовтіти, всі птахи відлітають у теплі краї. Ті краї лежать за горами й лісами, за ріками й морями. Там ніколи не буває зими. Отуди кожної осені відлітають дикі гуси і лебеді, ластівки і лелеки і ще багато-багато всяких птахів. Тяжко їм покидати рідні місця, довго вони кружляють над своїми гніздами. Потім злітають високо в небо, повільно махають крильми, і від того здіймається вітер. Він літає над деревами попід дахами, заглядає у пташині гнізда. Дивиться, чи не залишилась якась пташечка, чи не забула вона, що вже час летіти в теплі краї. Бо скоро настане зима, і тоді замерзнути можна.

Андрійко замовк, а потім раптом стрепенувся:

— Тату, а наші ластівки полетіли?

Він зривається з канапи і біжить до балкона, на якому видніється ластівчине гніздо.

Батько поспішає за сином.

— Полетіли, — радісно шепоче Андрійко. — Чого ж це знову вітер прилітав до нас?

— То він, Андрійку, мабуть, для певності перевіряв, чи не забув про когось часом, — посміхнувся батько до сина.

А за вікном кленіві листки про щось шепочуть, шелестять. Мабуть, про Андрійка і про доброго вітра.

◆ К а н á п а — диван.

1. Яким постає у твоїй уяві вітер — добрим чи злим?
2. Спробуй пояснити, чому буває вітер.
3. Чи сподобався тобі Андрійко? Чим саме?
4. Перекажи уривок — розповідь Андрійка батькові.

Михайло Слабошпицький

ПАПУГА З ОСІННЬОЇ ГІЛКИ

Вже була осінь.

Він сидів на гілці між великих яблук і верещав:

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу!

Над яблунею вгорі було нескінченне небо. Там літали всякі птахи, а ще вище над ними — літаки. В нього аж голова запаморочилася, коли глянув угору. До землі було ближче.

На землі лежало жовте листя, а між ним — яблука. Серед яблук ходило допитливе цуценя. Нюхало їх і відверталось.

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу! — заверещав папуга до цуценят.

Цуценя здивовано подивилося на зеленобокого папугу і сказало: «Гав!» Папуга помовчав і теж несподівано для себе гавкнув.

Цуценя від здивування аж сіло. На гілці сидів не собака, а подавав собачий голос. Цуценя ще трохи посиділо, подумало і побігло...

А до папуги вже почали злітатися горобці.

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу! — загукав він до них. Це були всі слова, яких

навчила папугу старенька бабуся, його господарка. Він не вмів розповісти горобцям про свою біду.

А трапилося ось що. Бабуся пішла з дому й лишила квартиру відчиненою. Папуга літав-літав по кімнаті. Говорив-говорив сам із собою про кашу. Залетів на кухню. Позагляда́в у каструлі. Каші ніде не було. Аж чхнув сердито. Підлетів до квартирки і вистромив дзьоба.

Там, надворі, було дуже цікаво. Прогув великий пузатий автобус, пробіг, насвистуючи, спортсмен. Папуга теж свиснув, та спортсмен не почув. Тоді папуга радісно гукнув до нього:

— Пор-ра вставать! Пор-ра вставать! Вар-рить кашу!

Але спортсмен був уже далеко — тільки майка синіла. Папуга сумно подивився на ту синю майку й так же сумно сказав:

— Пор-ра вставать...

Посидів-посидів, подивився-подивився і полетів туди, у світ за вікном. Пролетів над котом у дворі. Кіт побачив його, підстрибнув і нявкнув.

А папуга вже був далеко. Він летів над річкою, над рибалками і над рибами у воді.

Дивувалися рибалки: і що воно за птаха незвичайна? Не голуб, не дятел, не синиця, не горобець... Просто дивина. І боки в неї зелені. Ніхто з тих рибалок не бачив папуг, бо біля річки папуги не водяться.

А папуга літав цілісінький день і всього-всього набачився: людей, машин, будинків, стовпів, афіш... І навіть базар побачив та футбол на стадіоні.

Потім він стомився. І сів на цю яблуню перепочити. Відпочивав і роззирався навкруги. Куди ж це він залетів? І злякався: заблукав!

— Пор-ра вставать,— сказав тихо й мало не плачучи.— Вар-рить кашу.

Але йому ніхто нічого не відповів. Довкола було тихо, тільки листя безшелесно падало з дерева. Сидів папуга на гілці і не знав, що йому робити. Треба летіти туди, але забув куди.

Тут і надбігло до дерева цуцень, що гналося за дзвінкою осою. Оса полетіла, цуцень лишилося.

— Гав! — сердито сказало їй услід цуцень і стало гратися яблуком.

— Гав! — гукнув до нього згори папуга.

Отоді цуцень здивувалось і побігло до хлопчика.

А горобці вже з усіх боків обсіли гілку і войовниче настовбурчили пір'я.

— Жив-жив! — загукáli до папуги.

— Жив-жив! — загукав він до них.

Горобці подумали, що цей дивний птах із зеленим пір'ям на боках задається перед ними. Ще й перекиривляє їх.

— Жив-жив! — закричали на нього грізно.

— Жив-жив! — відповів їм радісно папуга, бо не знав, що вони на нього сердяться.

Тут до нього підлетів гороб'ячий командир і боляче смикнув за зелене пір'я.

— Жив-жив! — мало не плачучи, попрохав папуга, щоб його не чіпали.

Але горобці не знали того і з усіх боків стали смикати з нього пір'я.

Кéпсько* було б папузі, якби цуценья не привело хлопчика.

— Гав! — гукнуло цуценья на горобців, і вони поросли в усі боки. Знали, що цуценья сердите, якщо його не слухаються.

Хлопчик заліз на яблуню і зняв паугу. Пауга при-тулився до його грудей і сказав:

— Пор-ра вставать! Вар-рить кашу!

— Ти молодець! — мовив до нього хлопчик. — Ти го-вориш!

— Ти молодець! — чітко сказав пауга.

— Пірат молодець, — показав йому хлопчик на цу-ценя. — Це він тебе врятував од горобців.

— Пір-рат молодець! — погодився пауга.

Тепер він живе у хлопчика. І вже вивчив багато-багато слів. Щодня грається з хлопчиком і з Піратом. Часто підлітає до вікна і дивиться туди, в зимовий день. Там літають, збиваючи сніг із гілля, сірі горобці. І, мабуть, пауга думає, як би з ними подружитися, а потім навчити їх говорити.

Хлопчикові й Піратові пауга про те нічого не ка-зав. Напевно ж, то його таємниця.

Можуть же бути і в пауг таємниці?

◆ Кéпсько — плохо.

Нескінчénне небо, цілісінький день, роззира́ти-ся навкру́гі, безшелéсно, настовбу́рчити пір'я.

1. Чому пауга потрапив надвір?
2. Які пригоди трапилися з ним?
3. Хто виручив паугу?
4. Про що почав мріяти птах? Чому?
5. Поділи оповідання на три частини.
6. Добери назву до кожної частини.

За Галиною Демченко

СОНЦЕВИК-ЧАРІВНИК І ХОЛОДНИЙ ВІТЕР

(Казка)

1

Попливлі скрізь павутинки, як сонячні струни.

— Нарешті скінчилося літо, — вихопився звідкись* Холодний Вітер.

— Це так, — погодився Сонцевик-Чарівник. — Але тобі ще рано хазяйнувати. Бачиш — люди поспішають картоплю, буряки повикопувати, всю городину зібрати, про майбутній урожай подбати. Не заважай, лети собі геть.

— Гарзд... — зашумів, ховаючись, Вітер. — Я відступлюсь, та ненадівго.

А Сонцевик-Чарівник скликає усіх на велике свято врожаю. Розстелив скатертину, вишівану осінніми квітами — айстрами, жоржїнами, майорцями — та й запрошує всіх до столу.

А на столі — хліб пухкий новόго врож́аю, яблука та груші соковіті, помідори червоні, мов жар, мед запашний, дині та кавуни розкішні.

Радіють люди, врожайної пісні співають.

Хвала роботящим рукам! Хвала рідній матінці-землі!

2

Одягнув Сонцевик-Чарівник убрання з жовтого листя — став грудьми проти Вітру Холодного.

— Кого це ти борониш? — питає той.

— Останні квітки доцвітають — не дам їх прибити. Останні пташки в теплий край відлітають — не дам їх скривдити*.

— Добре ж! — каже Холодний Вітер. — Полечу-но я свого побратима Мороза-Морозища стрічати. Чую вже його срібну ходу.

3

Цієї ночі завітав* перший раз Мороз-Морозище. Як кожен гість, спочатку поводи́вся неспі́ло. Зате його вірний побратим Холодний Вітер добре походи́в біля дерев. Жодного листочка не лишив — усі обірвав.

— А де ти, Сонцевіку, сміливцю великий? — гукає на всі боки. — Заховався, що й очей не показуєш?

Та як зашумить-зарегоче!

А Сонцевика й справді не видно. Далеко він полинув, аж у той край, де Теплі Вітри живуть.

◆ З ві́дкис ь — откуда-то.

Ск р і в д и т и — обидеть.

З а в і т а т и — прийти в гости.

1. Подумай, чому казка складається з трьох частин.

2. Дай заголовок — назву осіннього місяця — кожній частині казки.

3. Розкажи, чим багата осінь.

4. За що автор прославляє роботящі руки й рідну землю?

Приказки

То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.

Як снігами землю вкрито, то вродиться в полі жито.

ОСІНЬ

Висне небо синє,
синє, та не те;
світить, та не гріє
сонце золоте.

Темная дібрóва*
стихла і мовчить;
листя пожовтіле
з дерева летить.

Хоч би де замріла
квіточка одна;
тільки й червоніє,
що горобина́.

Зда́лека під небом,
в ві́рій* летючі,
голосно курличуть
журавлів ключі.

◆ Д і б р ó в а — дубрава.
В і р і й — тёплые края.

1. Яку осінь — ранню чи пізню — змальовано у вірші? Обґрунтуй свою думку.
2. Які три малюнки можна намалювати до цього вірша?
3. До якого оповідання ці малюнки? Розкажи, що зображено на кожному з них.

Анатолій Костецький

ОСІННІЙ ДОЩ

Вже, напевно, п'ятий день
цей осінній дощ іде.

Я стрибаю — він іде.
Я спинюся — він іде.
Хоч би й він спинився де...
Та куди там — все іде!..

Не постукать по м'ячу,
 в гості не сходити...
 Сяду вдома і мовчу.
 Що ж іще робити?..
 От будильник ходить також,
 так його ж заводять тато!
 Може, хтось і дощ завів,
 щоб усе він лив і лив?
 Ех, знайти б од нього ключик —
 та й закинути кудись,
 щоб спинився дощ колючий,
 щоб хоч трішечки не ливсь.
 Я б надвір тоді побіг,
 я б гукнув у тишу:
 — Гей, веселий білий сніг,
 прилітай скоріше!..
 Вже готові до зими
 санки, лижі, ковзани...
 Та надворі цілий день
 і сьогодні дощ іде...

1. Про ранню чи пізню осінь йдеться у вірші? Спробуй словесно передати картину осіннього дощового дня.
2. Який настрій у хлопчика? Чому?
3. А чого він так нетерпляче чекає?
4. Уяви собі картину ранньої зими і усно опиши її.

Попрацюй самостійно

1. Як називається тема опрацьованого розділу?
2. Який з віршів тобі сподобався найбільше? Чим саме? Хто його написав?
3. Які вірші про осінь ти можеш розказати напам'ять?
4. Які оповідання тобі сподобались? Хто їх автори?
5. Які оповідання нагадують тобі казки?
6. Спробуй і ти скласти казку.
7. У журналах для дітей «Пізнайко», «Соняшник», «Барвінок» багато віршів, оповідань, прислів'їв і загадок про осінь. Чи доводилося тобі читати ці журнали? Якщо ні, візьми їх у бібліотеці і обов'язково прочитай. Вони насправді дуже цікаві.

Микола Сингаївський

ДОЩ ІЗ КРАПЛІ ПОЧИНАЄТЬСЯ

Все — із доброго чи злого —
починається з малого.

Листя виросте з листочка,
з нитки вітчеться сорочка,
хліб — з маленької зернини,
дощ — із чистої крапліни.

День турботою почнётся,
все довкола усміхнётся.
Проганяй мерщій* дрімоту —
і рукам давай роботу.
І роби невтомно*, вміло,
хоч мале, та добре діло.

◆ Мерщій — быстрее.
Невтомно — неустанно.

1. У яких рядках висловлено головну думку вірша?
2. Розкажи, якими турботами розпочинається твій день.

НА ВУЛИЦІ

Іде дівчинка в школу. Бантики чистенькі, платтячко віпрасуване*, черевички блищать. Поряд з нею мама, несе її портфель. А позаду двоє хлопців ідуть, розмовляють.

Один каже:

— Дивись, яка чепурна* дівчинка. Аж глянути любо. Чепуру́ха!

А другий йому відповідає:

— І зовсім не чепуруха вона.

— Це чому? — здивува́вся* перший. — Вона ж он яка чистенька.

— А тому, що все за неї мама робить. Навіть портфель її до школи носить, я щодня бачу. Ледачі охайники не бувають.

Так чи не так?

Віпрасуване — выглаженное.

Чепурна́ — аккуратная.

Здивува́вся — удивился.

Платтячко віпрасуване, чепурна́ дівчинка.

1. Знайди речення, що виражає головну думку тексту.

2. Прочитай речення, в яких описано дівчинку.

3. Прочитай розмову хлопчиків з відповідною інтонацією.

Прислів'я

Маленька праця краща за велике безділля.

СМІШИНКА-ВЕСЕЛИНКА

— Васильку, чому ти щодня спізнюєшся до школи? — спитала вчителька. — Хіба у вас будильника нема?

— Та будильник є, але він дзвонить, коли я сплю.

КИМ БУТИ І КИМ НЕ БУТИ

Йшли вулицею двоє товаришів — Петрусь і Миколка. Дружні, рука в руці. Зупинілись біля вітрини книжкового магазину. Помилувались книжками.

— Зайдемо купимо?

Зайшли. Переглянули багато обкладинок і малюнків.

Миколка швидко купив одну, другу — обидві з малюнками — і, заплативши гроші, поклав до кишень^{*} здачу — тридцять копійок.

А в Петруся грошей було мало. Дуже сподобалася йому книжка «Ким бути»? Ось купиш таку і відразу визнаєш багато хорошого.

Полічив^{*} Петрусь гроші — не вистачить^{*}.

— Миколко, — попросив він, позич мені десять копійок. Така хороша книжка — розповідає, ким бути і ким не бути.

Насупився^{*} Миколка:

— Не вистачає в тебе грошей — не купуй!

Пошкодував^{*}, виходить, грошей.

Подивилася на приятелів продавщиця і сказала Петрусеві:

— Не журися^{*}, хлопчику! Ким бути — ти сам дізнаєшся, коли підростеш. А ким не бути — твій товариш уже знає.

Почувши ці слова, Миколка почервонів та й вийшов з книгарні потихеньку, щоб не бряжчали^{*} у кишені копійки.

А Петрусь вибіг за ним і все допитувався:

— Скажи, Миколко, ким не треба бути? Скажи, не приховуй!

Миколка похмуро мовчав. Хоч і знав, та не сказав. І чого б це?

◆ До кишень^{*} — в карман.

Полічив^{*} — сосчитал.

Не вистачить^{*} — не хватит.

Насупився^{*} — нахмурился.

Пошкодува́в — пожалел.
Не жу́рїся — не грусти.
Бряжча́ли — звенели.
Не прихо́вуй — не скривай.

1. Яка головна думка оповідання?
2. Розкажи, яким був Петрусь, а яким — Миколка.
3. Поясни останні рядки оповідання.
4. Вибери з поданих слів ті, що характеризують дружбу.

вірний

ввічливий

справжній

добрий

хоробрий

щирий

На які риси характеру вказують інші слова?

Василь Сухомлинський

ДЛЯ ЧОГО КАЖУТЬ «СПАСИБІ»

Дрімучим лісом ішли два мандрівники — Дідусь і Хлопчик. Було жарко, мандрівникам хотілося пити.

Нарешті вони прийшли до струмка. Тихо дзюрчала холодна вода. Мандрівники нахилилися, напиліся.

Дідусь сказав:

— Спасибі тобі, струмок.

Хлопчик усміхнувся.

— Чому ти усміхаєшся, Хлопче? — запитав Дідусь.

— Навіщо ви, Дідусю, сказали струмкові «спасибі»?

Адже він не жива істота: не дізнається про вашу подяку, не почує ваших слів.

— Це так. Якби води напився вовк, він може й не дякувати. Ми ж не вовкі, а люди. А знаєш, для чого людина говорить «спасибі»? Знаєш, кого це слово вшановує, звеличує, підносить?

Хлопчик замислився. Він ще ніколи не думав над цією мудрою істиною. Тепер же був час подумати: шлях через ліс ще довгий.

Прочитай і скажи, чи замислювався ти над тим, для чого люди кажуть «спасибі».

МОВА

Сію дитині в серденьку ласку.
Сійся-родися ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе —
слово у серці — як зёрнятко в ниві.

«Доброго ранку!», «Світлої днини!» —
щедро даруй ти людям, дитино.
Мова барвиста, мова багата,
рідна і тепла, як ба́тьківська хата.

Які слова «сіє» мама дитині в серденьку? До чого її закликає? Як називає рідну мову? Якою мама хоче бачити свою дитину?

Прислів'я

Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не
ввійдеш.

Іван Драч

* * *

Добро твориться просто — ні за так.
Так, як цвіте і опадає мак,
як хмарка в'ється і сміється пташка,
як трудиться мурашка-горопашка.

За Оксаною Іваненко

ГАЛОЧКА

(Скорочено)

1

Галочка дуже не любить, коли мама розповідає цю історію, так що, будь ласка, коли побачите Галочку, не кажіть їй, що ви щось знаєте.

Це ж тра́пилось*, коли Галя вперше прийшла в школу.

Галі купили портфель, книжки, зошити і головне — пенал. Це вже справжня школярка, коли пенал!

— В школу я ходитиму сама! — заявила Галя. — Ти, мамо, тільки перший день мені покажи, де школа. Вовка ж сам уже ходить!

— Подівимось! — сказала мама. Так вона казала завжди, коли не хотіла сперечатися.

Спочатку все було гаразд. Все було приготовлено звечора: повний портфель, шкільна форма, як належить усім першокласникам.

Галочка поспішає, Галочка йде гордо, зовсім як доросла.

От і школа — з великими вікнами, з великим двором. На дворі бігають діти, багато дітей.

Ви думаєте, Галочка злякалась? Аж нітрішечки!

2

Коли задзвонив дзвоник і молода чорнява вчителька покликала: «Перший клас, до мене!» — Галя майже зовсім спокійно побігла до неї і навіть прошепотіла мамі:

— Мамочко, ти не бійся! Я буду добре вчитись і додому сама прийду!

— Мене звуть Олена Пилипівна, — сказала вчителька. — А зараз ми послухаємо, що скаже директор, і підемо у свій клас.

Коло Галочки поставили біляву дівчинку з сірими великими очима. Вона зразу засміялась до Галі і спитала:

— Як тебе звуть?

— Галочка Татарська!

— І мене Галочка, тільки Хижнякова! — зраділа дівчинка. — А отого чорненького хлопчика звуть Тима, а оту дівчинку — Неля.

Вона хотіла ще щось швидко розповісти, та на ганок* вийшов сивий старій директор і усміхнувся привітно дітям.

Він відразу сподобався Галочці, і вона почала дивитися йому прямо в рот, — щоб була чого не пропустити.

— Ходімо, діти, до школи, почнемо новий навчальний рік! — сказав він. — Хай першими йдуть маленькі, новачкі. Хай вони полюблять нашу школу, вчаться добре, щоб бути робітниками, будівельниками, хорошими інженерами, льотчиками.

◆ Т р а п и т и с ь — произойти.
Г а н о к — крыльцо.

3

Галю посадили з біленькою Галею, і вони дуже швидко подружилися.

А Олена Пилипівна всіх розпитувала, хто де влітку був, хто вміє читати, які книжки знає. Всім хотілося відповідати, а біленька Галочка аж підстрибувала:

— Я дуже люблю казки, ой, так люблю казки...

Олена Пилипівна всім сказала, якщо хто хоче говорити, хай руку підніме. Це Галі дуже сподобалось, і вона весь час піднімала руку, а під кінець обидві руки, бо

вона читала вже багато казók, і їй хотілося про всі розказати. Навіть було досáдно, що задзвонив дзвоник і урок скінчівся. Діти вибігли в коридор і в велику залу.

— Давайте гратися в піжмурки! — закричала Неля.

Галя вирішила заховатися від Галі Хижнякової і Нелі і побігла в коридор ліворуч.

«От хóроше в школі! — подумала Галочка. — І весело як, і дітей багато, і аж нітрішечки не страшно».

Тут раптом задзвонив дзвоник, і вмить усі діти розбіглися по класах.

4

— А де ж мій клас? — схопилася Галочка.

Коридор такий великий, і скрізь однакові двері.

— А чому ти не в класі? — спитала, проходячи коридором, якась учителька в окулярах, висока і, мабуть, строга.

Галя зніяковіла* і шмигну́ла в перші двері. Але що це? В її класі стояли маленькі парти, а тут парт зовсім не було. Тут стояли якісь дивні столи і великі дівчатка й хлопчики на них щось стругали і пиляли. Галочка швидше втекла і відчинила двері поряд.

Тут були парти, і взагалі, це, напевне, її клас, але діти не сиділи, а стояли навколо столу, і вчителька, тільки зовсім не Олена Пилипівна, показувала їм щось дуже цікаве, бо діти витягли шийки, як гусенята, щоб усе добре бачити.

Галочка стала позад усіх на пальчики, витягла теж шию і побачила на столі кумéдні пляшкі, круглі й тонéнькі, якісь кúльки й спиртівку.

Учителька взяла якусь срібну кульку з полиці і пропустила її в кільце, а потім підігріла кульку на спиртівці, і вона вже не могла пройти в кільце. Хоча це була та сама кулька!

— Бачите, діти, — казала вчителька, — від

нагрівання тіла розширюються, збільшуються, а від холоду стискаються.

«Ач, цікаво! — подумала Галочка. — Прийду додому і обов'язково посаджу на батарею Мишка. Хай сидить, поки не збільшиться».

А потім учителька взяла зовсім порожню пляшку, таку пузату і смішну, заткнула пробкою і теж поставила на вогонь.

— Вона ж лопне! — закричала Галочка, і всі обернулися до неї.

— Це не з нашого класу! — сказав руденький хлопчик.

— З якого ти?

— Я з першого... — ніяково мовила Галя.

— А потрапила в третій!

— Так іди в свій клас, — сказала вчителька. — Там же діти вчать, а ти пропустиш усе!

◆ З ніяковіти — смутиться.

5

Галя вибігла швидко з класу. Вона вирішила, щоб знову не наплутати, до дзвоника ні в який клас не заходити, а побігти в залу і там почекати.

А в залі було весело! Коло рояля стояло багато дітей, і всі співали:

«Ходить гарбуз по горóду,
питається свого рóду».

Галочка знала цю пісеньку і підбігла до дітей.

За роялем сидів молодий і веселий чоловік, він грав, співав різними голосами — то басом, коли за гарбуза, то тоненько, як дівчинка, коли за огірочків, то шамкав, як дід.

— Ну, тепер потанцюємо! Діти, живо в коло! Потанцюємо «полотерів». Знаєте, як вони підлогу натирають? — І він заспівав: — Каблук, носок і два притопи! Каблук, носок і два притопи!

Галя любила потанцювати!

Вона швидко збагнула, у чім справа, ноги жваво заходили, а сама почала приспівувати:

— Каблук, носок і два притопи! Каблук, носок і два притопи!

— Ось ти, чорненька, добре робиш! — похвалив її Валентин Іванович — так діти звали вчителя. — Ходімо на середину, вдвох покажемо.

І знову дзвоник перешкодив.

Тут Галочка згадала, що їй же треба в той клас, де Олена Пилипівна.

6

І все б скінчилось добре, якби Галочка не була така цікава. Вона побігла шукати свій клас, але по дорозі крізь великі скляні двері побачила надзвичайні квіти. Недовго думаючи, вона відчинила двері і тихо ойкнула. Це був зовсім не клас, це було щось казкове. На столах стояли величезні квіти — волóшка така, як Галина голова, ромашка — ще більша. Галя торкнула її пальчиком і відчула, що вони не живі, а з чого зроблені — не розбереш.

— Ах, які метелики, які жуки! — прошепотіла Галя.

Впоперек усієї кімнати стояли великі шафи, і Галя побігла між ними, бо далі було ще цікавіше.

Вона трошки злякалася — на неї дивилося око, справжнє око, тільки дуже велике: мабуть, людини-велетня.

«Цікаво, чи воно бачить, коли само, без людини?» — подумала Галя і раптом прикипіла на місці. У кутку, спиною до неї, стояв живий сірий собака, а Галя чужих собак дуже боялася.

«Це він стереже тут усе, — майнуло в голові. — Його тут навмісне* поставили — стерегти». Вона притулилась до стіни і присіла.

«Що ж мені робити?» — подумала Галя.

Собака не ворушився.

Минуло ще кілька хвилин. «Тут страшно», — подумала Галя і заплакала, але навіть схлипувати голосно боялася.

Пролунав дзвоник.

«Це я знову не потраплю у свій клас!» — Галочка заплакала голосніше.

Раптом відчинилися двері, і в дивну кімнату вбігли двоє старших дівчаток і хлопчик.

— Несімо швидше птахів, — сказав хлопчик. — Я ж казав, що це на перерві треба зробити, а то вже дзвоник. Ви несіть папугу і колібрі, а я атлас!

— А це що за пташка? — раптом скрикнула дівчинка з товстою косою, побачивши маленьку Галю, яка притаїлася в куточку коло шафи.

— Чого ж ти плачеш?

— Там собака... — схлипуючи, сказала Галя. — Я злякалась...

— Та то ж чучело!— засміялись діти.— З якого ти класу?..

— З пер...шого...

— Чого ж ти не в класі?

— Я... не знаю... , де мій клас...

— Знаєш що?— сказав хлопчик дівчинці з косою.— Відведи її в перший клас.

Дівчинка взяла носову хусточку, витерла Галі обличчя і повела за руку в клас.

7

— Галочка! — скрикнула радісно Галочка Хижнякова.

— Татарська, де ти була? Я вже не знала, що й думати, — схвильовано сказала вчителька, — ми вже додому дзвонили!

— Я піймала вашу Галку в природничому кабінеті, — сказала дівчинка з косою.

На третьому уроці було малювання. Галя, вже заспокоївшись, малювала квіти, такі ж великі і надзвичайні, як у природничому кабінеті, і була дуже незадоволена, коли двері відчинилися, і вона побачила схвильоване обличчя мами. Та Олена Пилипівна її заспокоїла.

Мама, звичайно, всім розповіла, як Галочка мандрувала по школі. Всі сміялися, тільки дідусь хороший, зовсім не сміявся, а сказав Галочці:

— Зате тепер ти знаєш, скільки цікавого в школі.

На в м і с не — умышленно.

1. Чи сподобалася тобі Галочка? Чим саме?
2. Що цікавого вона побачила під час мандрів по школі? На яких уроках побувала?
3. Добери заголовок до кожної частини тексту.
4. Перекажи ту частину, яка зацікавила тебе найбільше.

Завдання.

Склади текст-розповідь про свого друга чи подругу. Це можуть бути і мама чи бабуся, тато або дідусь, сестричка чи старший брат. Та спочатку пригадай, як буде у тебе такий текст.

У своєму творі ти маєш розповісти:

- як звати того, про кого розповідаєш;
- чому ви подружилися;
- що ви найбільше любите робити разом;
- чи допомагаєте один одному;
- чи ділитесь один з одним секретами;
- що ти найбільше цінуєш у людині, про яку розповідаєш.

Олександр Моторний

МУДРІ ПОРАДНИКИ

Був один чоловік. Що його попросять — він усе зробить; що його спитають — він усе знає. Сусіди дивувались:

— Як це ти все вмієш і все знаєш?

— А я з мудрими людьми раджуся*, — відповідав чоловік.

Ще більше дивувалися сусіди, бо ніколи вони не бачили, щоб чоловік їздив кудись або щоб до нього хто приїздив. Де ж він з тими мудрими людьми радиться?

Прийшли до нього, подивилися, а чоловік живе оди-
но́ко. Тільки вся кімната в нього знизу доверху застав-
лена книгами. І сам він сидить за столом, а перед ним
розкрита книжка.

— Де ж твої мудрі поради́ники? — питають сусіди.

— А ось, — відповів чоловік і обвів кругом рукою.

◆ Р а д и т и с ь — советуватися.

Кого в оповіданні названо *мудрими поради́никами*? Чому?

Прислів'я

Книга вчить, як на світі жить.

Наука для людини, як сонце для життя.

Хто хоче більше знати, — треба менше спати.

Яків Щоголів

ВЧІТЬСЯ, ДІТИ

ВчітьсЯ, діти: мўдра книжка
скаже вам чогось багато
з того, що колись другими
і посіано, й пожа́то.

Та і те запам'ятайте,
що для всякого народу
ще одна є з книжок книжка —
та, що ми зовем природа.

Йдіть на гори, тихий берег,
в гай, зеленую дібро́ву:
там ви вчуєте щось друге,
інші речі, іншу мову.

На траві й квітках російка,
шелестіння й гомін гілки,
щебетання й пісня пташки,
скрип жука, гудіння бджілки.

1. До чого поет закликає дітей? Про яку ще одну *мудру книжку* нагадує?
2. Навчися читати вірш, дотримуючись розділових знаків.
3. Прочитай народні прикмети.

Голосно пищать синиці — уночі буде мороз.
Хмари пливуть проти вітру — на сніговіцю.
Як уночі іній на дерева ліг — не випаде вдень сніг.

4. Розкажи, які ще прикмети *мудрої книжки* ти знаєш.

ПОВІРШУЙМО!

Чи доводилося тобі складати вірші? Якщо ні — спробуй! Але спочатку прочитай вірш про рими. Зверни увагу: у віршах кінцеві звуки в рядках співзвучні — *римовані*.

Імення дивно в них звучать,
їх римами зовуть.
Якщо ти хочеш їх пізнати,
тоді уважним будь.

Весь день не полишають
вони заняття свого.
Весь час із скриньки дістають
то те, то інше слово.

Одна дістане слово *слон*;
а інша — *тон* і *телефон*.
Одна дістане слово *край*,
а інша — фразу *ну прощай...*

Тепер, — кричать вони мені, —
зіграти з нами ризикни!
Слова ми будем діставать,
а ти спробуй римувать!

Дістали слово *білка*,
а я сказав їм — *стрілка*.
Дістали слово *жабка*,
а я сказав їм *крапка*.

З годину жонглювали ми
подібними словами...
Давайте ж, друзі, ми тепер
пограємось із вами.

(З журналу)

Завдання 1. Швидко слово називай, йому риму добирай.

Листок — ..., грибок — ..., бджілка — ..., сонечко — ..., весна — ..., лисичка — ... .

Завдання 2. Прочитай рядки, переплутані римами-жартівницями. А тепер прочитай ці рядки так, щоб вони римувалися.

я ладнаю годівнички.
Прилітайте, друзі милі,
Для горобчика й синички
крихт насиплю і пшонця.
не лякайтесь заметілі.
Для малого снігурця

Завдання 3. Закінчи рядки вірша.

До нас, наче фея, злетіла вона —
в зеленому одязі, в квітах ... .

Серед лугу, наче діти,
розцвіли весняні ... .

З-під снігу, де джерельце ніжне,
пробивсь до сонечка ... .

Горить, пала на сонці цвіт,
тому і зветься ... .

На пагорбі, де рідший ліс,
цвіте, красується ...
А край долинки, де затінок,
повивсь хрещатенький ...

Ось на галявині Наталка
побачила малу ...

Одяг червоний він жупан,
стоїть, пишається ...

Усіх на бал запросим вас
потанцювать з квітками ...

Чи сподобалося тобі римувати? Тепер ти можеш погратися з друзями у гру «Летюча рима». Виграє той, хто добре найкращу риму.

Михайло Стельмах

МІЙ ДІДУСЬ

Серед майстрового люду найбільшої слави зажив мій дід Дем'ян. Чого тільки не вмів мій дідусь! Треба десь зробити січка́рню*, драча, крупорушку* — співаючи зробить, дайте тільки заліза, дерева. А хочете вітряка́, то й вітряка вибудує під самі хмари; у кузні вкує сокиру, у стельмашні злагодить воза й сани, ще й дерев'яні квіти розкидає по них.

— А я тобі щось зробив, — дідусь викривлює свої великі напáтлені брови і вже добряче посміхається.

— І що ж ви зробили? — наперед починаю радіти.

— А що ти просив?

— Вітряка.

— І що я сказав тобі?

— Кажали, що попросиш, те і зроблю, бо в мене такими онуками поле не засіяне, — точнісінько повторюю дідові слова, бо вони сподобались мені.

— Бач, як запам'ятав! — сміється дідусь, потім знімає дашок свіжесенького вулика і виймає звідти

справжнього вітряка. Але якого! На його покрівлі розправив крила і гордо підняв голову молодий лебідь. Здавалося, він от-от одірветься від покрівлі і злетить у небо.

— Ой, як славно! — вирвалось у мене.

— Славно, кажеш? — радісно перепитує дідусь.

— Дуже гарно.

— Для тебе ж старався, — віддає мені іграшку дідусь. — А тепер біжи до хати...

◆ С і ч к а́ р н я — соломорезка.

● К р у п о́ р у ш к а — прилад для розмелювання зерна на крупу.

Майстрові́й люд, співа́ючи зроби́ть, напáтлені брови, точнісінько.

1. Яким був дідусь Дем'ян?

2. Як можна назвати його руки? Обґрунтуй свою думку.

3. Знайди в тексті прислів'я. Поясни його зміст.

БАТЬКІВСЬКІ ПОРАДИ

(З народного)

Жив у одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько каже йому:

— Слухай, сину. Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожен день нові чоботи і щоб тобі всі люди кланялися.

Задумався син над батьковими словами й питає:

— Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся старий і говорить:

— Дуже легко, сину. Матимеш у кожному селі доброго товариша — будеш мати свою хату.

Щоб на кожний день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть, як нові.

І вставай, сину, рано — раніше від усіх — і йди на роботу, і роби. А йтимуть на роботу люди, то всі будуть тобі кланятися і вітатися.

Чи можна назвати батьківські поради мудрими? У чому їх мудрість?

Юрій Ярмиш

ДВА ІВАНИ

Жили собі два Івани. Два мрійники*. Хотіли для людей добро звершити. Героями називатися.

От перший Іван мріяв-мріяв, та й подумав — час починати. Виліз на високу гору — щоб усім видно його було, сів на камінь і чекає, коли покличуть люди на подвиг, героєм наречуть.

А другий Іван підвівся на рівні ноги та й пішов собі вперед на широкі простори.

Гукнув його Іван з високої гори:

— Ти що робити надумав?

— Садок хочу посадити, смачні яблука віростити на радість людям!

— Хе, хіба це велика справа? Найлегша з найлегших. Бачиш, яблучок йому забажа́лося. За таке героєм не назвуть. І знову усівся на свій камінь, чекає. Довго чи ні казка складалася, швидко чи повільно час минав, тільки Іван з гори гукнув друга:

— Гей, Іване! Які яблучка вирости?

А люди їй відповідають:

— Солодкі, соком і здоров'ям налиті. Спускайся, сам скушту́й, — сильнішим станеш.

— Часу нема, — поважно відповідає Іван. — Чекаю, коли ви мене на подвиг покличете.

— Чекай, чекай! — усміхаються люди. — Он твій друг далеко вже від тебе пішов.

— Гей, Іване! — затурбува́вся Іван зі своєї високої гори. — Де ти, що поробляєш?

— Вугіллячко рубаю! — почулося здалека. — Вогник людям дарую! Спускайся до нас, бригада в нас дружна, саме на трудову зміну йдемо.

— Е, ні! — хитро посміхнувся Іван зі своєї високої гори. — У вас праця, а я подвиг бажаю звершити. Почекаю ще. Люди обов'язково покличуть.

А час біжить. Рік минає... Другий відпрацюва́в добряче... Третій завершується...

Ще більше стурбувався Іван на своїй високій горі. І люди вже забули про нього, про подвиг не згадують, і друг невідомо що поробляє. Кудись зник, а куди саме — ніхто не знає.

— Іва-ане! Де ти? — гукнув що мав сили Іван зі своєї високої гори. — Куди подівся?

— Нікуди я не подівся, саме зараз над твоєю високою горою пролітаю!

Підня́в голову Іван, — а по небу космічний корабель летить, і керує ним друг його.

А люди на землі радіють:

— Слава Івану!

— Слава зоряному герою!

— Чому ж ти мене не покликав, на подвиг із собою не взяв? — бідкається Іван на своїй високій горі.

А Іван з піднеб'єсся відповідає йому:

— Ти все подвигу чекав, а я працею, трудом зайнятий був. Бачу я звідси — твоя гора незчисленні скарби приховує. Подумай, як узяти їх, — людям подаруй. Всім Іванам на землі діло є!

◆ Мрійник — мечтатель.

1. Про що мріяли двоє друзів?
2. Як кожний з них вирішив здійснити свою мрію?
3. У чому ж подвиг людини?
4. Яка головна думка тексту?

Попрацюй самостійно

1. Як називається тема опрацьованого розділу?
2. Які вірші й оповідання тобі найбільше сподобалися? Хто їх автори?
3. З якого вірша ці рядки?

Все із доброго чи злого
починається з малого.

Як ти їх розумієш? Хто написав цей вірш?

4. А з якого оповідання ці рядки?

«А знаєш, для чого людина говорить «спасибі»? Знаєш, кого це слово вшановує, звеличує, підносить?»

І справді, кого? Хто написав це оповідання?

Платон Воронько

СНІЖИНКИ

У студénій високості*
народилися сніжинки,
і летять на землю в гості
діамáнтові* пушинки.
«Ой, які ж вони хороші!» —
кажуть люди і дерева.
У танóчку — у порóші
линуть білі королеви.
Кличуть вікна всіх будинків
їх щоденно і щоні́чно:
«Любі зіроньки-сніжинки,
заквітчайте нам ялинки
зеленáві, новорі́чні».

♦ У висóкості — в вышине.
Діамáнтові — бриллиантовые.

1. Як названо у вірші сніжинки?
2. Вивчи вірш напам'ять.

ЯК СИНІЧКА БУДИТЬ МЕНЕ

Як тільки посвітлішає за вікном, прилітає маленька жовтогруда пташка. То — синичка. Шапочка в неї чорно-оксамитова, щічки біляві. На зеленкувато-сірих крильцях кожна пір'їнка ніби п'єнзликом намальована. Синичка стукає гострим дзьобиком у заплакану шибку, заглядає агатовим оченятком у кімнату. Розвіднюється, я піднімаюся з ліжка, виношу шматочок несолоного сала. Синичка дзьобає сало й співає: «Пінь-пінь». Це вона говорить: «Дякую, завтра вранці я знову прилечу».

1. Опиши синичку, використовуючи вислови з тексту.
2. Чи подобається тобі хлопчик, який підгодовує пташку? Чому?

Василь Заєць

ШИПШИНОВІ ЛІХТАРІ

Посвітлішало в гаях —
вся шипшина — в ліхтарях.
Прилетіли снігурі,
кажуть: — Наші ліхтарі!
Прилетіли горобці,
кажуть: — Наші ліхтарці!
Прилетіли шишкаріки,
кажуть: — Наші ліхтарики!
А шипшина мирить їх:
— Ці ліхтарики для всіх!

- Навчися читати вірш, дотримуючись розділових знаків. Проілюструй його.

ДИВНА ХАТКА

(Небилиця)

Іду я та й іду,
аж стоїть хатка на льоду:
сама книшова*,
стріха цибульова,
млинцем зачінена,
ковбасою зацїпнена,
салом замікана,
маслом запечатана.

Лизнув я масла — відпечаталось,
гризнув ковбаси — відцїпнулося,
над'їв млинця — відчинилося.

Увійшов я в хатку,
скинув сиву шапку, —
аж там таке, матінко, яке!

Ячня шкварчить,
тоненько пищить,
а пироги вбоки,
вареники вскоки,
по столу гасяють*,
гопки витинають!
У миску влітають,
в сметані потопають!
Я ж над ними ласку мав,
по одному витягав,
у бездонний глечичок складав.

А ячня все шкварчіть
та тонесенько пищить!
Мусив її рятувати,
на стіл з печі добувати;
як став її викладати,

перестала вона грати —
і шкварчати, і тонесенько пиццати!
Так мені трапилося
у тій хатці на льоду, —
пішов же я веселенький,
співаючи «ду-ду-ду!».
І смішная, і втішная
тая хатка на льоду!

К н и ш — вид хліба.

Г а с а т и — носиться (бегать).

1. Чи сподобався тобі цей вірш? Чим саме? Що в ньому казкового, небувалого?

2. Що то за *бездонний глечик*, куди складав вареники герой вірша?

3. Навчися виразно читати вірш. Вивчи напам'ять ту його частину, яка тобі найбільше подобається.

Лариса Письменна

ЧАРІВНА ГОСТЯ

(Казка)

Занедужала завірюха. Зажурилася. Їй би сніжинками та кришталеvimи бурульками погратися. Адже Новий рік надходить! Так ні, війнув теплий вітер, і завірюха геть змокріла і залягла під блакитною красунею-ялинкою.

Молоденька ялинка стояла в центрі міського парку, гойдала на вітах галасливих горобців, білощоких синичок, а віднедавна ще й червоногрудих снігурів.

— Що з тобою? — запитала ялинка в завірюхи. Вона була до останньої голки привітна та добра. — Тобі чимось допомогти?

— Ох, ох-ох, — простогнала завірюха. — Поламав мої крила теплий вітрисько-пустун. Соромно й на люди показатися. А мені ж Новий рік зустрічати!

— Не журися, зараз одужаєш. Я ж чарівниця, — заспокоїла ялинка.

Хитнула вона пухнастими гілочками — і вмить* примчав холодний вітер. Підхопив він знесилену завірюху і закружляв її у сніговому танку. А молоденька ялинка й собі почала витанцьовувати на галяві парку.

Раптом зацвірінчали горобці:

— Цвірінь! Цвірінь! Сумує дівчинка Марійка. Батьки її зараз у далекому відрядженні*, а бабуся мала купити і причепурити ялинку, та несподівано захворіла. Така біда!

— Я знаю Марійку, — сказала ялинка. — Вона слава дівчинка, завжди мене голубить, не ламає моїх гілочок. Я подарую їй золотаву шишку.

— Ти краще сама піди до Марійки, — зацінькали білощокі синички. — Ти ж чарівна, можеш пройти і крізь муровані стіни будинку...

...Коли посеред кімнати з'явилась блакитна красуня-ялинка, Марійка з бабусею вражено скрикнули. На ялинці червоніли снігурі, пурхали горобчики та стрибала руденька білочка. Ялинка поволі закружляла у танку, а білочка кинула Марійці золотаву шишку. Що то було за свято — годі й казати! Навіть бабуся з радості одужала. А коли ялинка повернулася до рідного парку, вдячна завірюха прикрасила її блакитні гілочки срібними сніжинками.

В м и т ь — миттєво.

В і д р я д ж е н н я — командировка.

1. Що тобі найбільше сподобалось у цій казці?

2. Прочитай казку ще раз, придумай малюнки до неї.

Загадка

Мірошниця біла-біла,
беручка до свого діла:
сіє, віє, січе, меле
та по землі муку стеле.

НОВОРІЧНА-БЕЗКІНЕЧНА

Білий сніг, сніженьку,
постели доріженьку
від хати до хати —
Новий рік стрічати.

Круг ялинки станемо,
на ялинку глянемо,
руки всі сплетемо,
знову заведемо:

Білий сніг, сніженьку,
постели доріженьку...

БІГЛА ТЕЛИЧКА ТА Й З БЕРЕЗНИЧКА

(Колядка)

Бігла теличка та й з березничка
та й стала.

Я тобі, дядьку, заколядую,
дай сала.

Бігла теличка та й з березничка
та на дядьків поріг.

Я тобі, дядьку, заколядую,
тільки дай пиріг.

Як не даси пирога,
візьму вола за рога,
та виведу на моріг*,
та вікручу правий ріг,
буду рогом трубіти,
волом буду робити,
хвостом буду поганять,
та на гречку орать.
Добрий вечір!

● Моріг — густа молода трава.

Варвара Гринько

НА КОЛЯДКУ

Глянь, дитино, глянь, кохана,
наступає ніч різдвяна.

Будуть зорі мерехтіти,
на колядку йтимуть діти.

Вивчи колядки напам'ять.

Зверни увагу! Колядки — старовинні обрядові народні пісні. Серед них є й жартівливі, котрі містять прохання і нахвалання покарати господарів, якщо вони не виконають прохання колядників.

ЗАГАДКИ ДІДА МОРОЗА

Скрипу, скрипу — все мандрює,
жартома́, а чи всерйоз,
геть шибкі́ всі замурує
білим сріблом Дід ... .

***

У зимову веселу пору
ми кращі друзі дітвори:
вивозять діти нас на гору,
ми веземо́ їх із гори.

***

Довгі вуха, куций хвіст,
невели́чкий сам на зріст.
На городі побував,
там капустки пожував.
Довгі лапки — скік та скік:
ми погнались, а він втік.

***

Текло, текло —
та й лягло під скло.

***

Що то за очі:
одне світить вдень,
друге — опівночі?

***

Живу я там, де вічний лід.
Ловлю я рибу на обід.
В кожусі білому завжди
виходжу часто я з води.
Умію плавати й пірнати...
А як мене, малята, звати?

***

Що за покривало —
довге і широке:
все навкруг заслало,
скільки бачить око?
Біло-біло стало,
все блищить, іскриться.
Гарне покривало,
та весни боїться!

***

Я падаю на ваші хати.
Я білий-білий, волохатий.
Я прилипаю вам до ніг.
Я називаюсь просто ...

1. За якими ознаками ти відгадав кожну загадку?
2. До яких загадок є малюнки-відгадки?

Перевір себе

Закінчився I семестр навчання. Перевір, що ти знаєш і що вмієш.

1. Чому перший розділ називається «Усна народна творчість»?
2. Які народні твори тобі запам'яталися? Які найбільше сподобалися?
3. Скільки ти знаєш прислів'їв та приказок? Скільки загадок? Яких саме?
4. Яку казку можеш переказати?
5. Імена яких українських письменників запам'яталися? Які твори вони написали?
6. Які оповідання ти можеш переказати? Які вірші знаєш напам'ять?
7. Який український дитячий журнал ти читаєш?

БЕЗКОНЕЧНІ КАЗОЧКИ

Скажу, діти, вам казку:
приніс зайчик дров в'язку,
поколов їх дрібненько,
зварив юшку швиденько.
Юшка була солодка —
моя казка коротка.

Скажу, дітки, і другу:
прибіг котик із лугу,
ліг собі серед печі,
муркотів дивні речі.
Дасте бубликів в'язку —
докажу вам ту казку.

Ще б і третю сказала:
мушка в хаті літала,
у сметану влетіла,
вийти звідти не вміла.
Далі — далі не можна,
бо це казка тривожна.

Ба, ще знаю й четверту:
був горобчик упертий,
дзьобав скірту він спрїтно:
— Змолочу усе жито!
Чи змолотить — не знати,
доведеться чекати.

Ще послушайте й п'яту:
вбіг хлопчина в кімнату
у болоті по вуха,
бо він мами не слуха.
А що далі — не знаю,
хіба маму спитаю.

Скажу шосту вам завтра,
сьому й восьму позавтра,
у суботу дев'яту,
а в неділю десяту.
Певно, будете раді
казочок цих громаді.

◆ С к і р т а — стог.

Другу, третю, четверту, п'яту, шосту, сьому, восьму, дев'яту, десяту. Із цими словами побудуй словосполучення, додавши такі слова: *день, казка, місяць, рік, число.* Відповідно змінюй форму слів.

1. Чи сподобалися тобі казки Марійки Підгірянки? Чим саме?
2. А які казки знаєш ти? Спробуй розповісти одну з них.

ДВОЄ ЖАДІБНИХ ВЕДМЕЖАТ

(Угорська народна казка)

У темному лісі жила стара ведмедіця. Було в неї двоє синів. Вирішили піти вони по білому світу щастя шукати.

Обняла стара ведмедиця синів і сказала, щоб вони ніко́ли не розлучались один з одним. Ось вирушили ведмежата в дорогу.

Йшли вони, йшли і день, і другий. Нарешті вся їжа в них скінчилася. Втомлені й голодні ледве брели ведмежата.

— Ой, братику, як мені їсти хочеться! — пожалівся молодший.

— А мені ще сильніше! — похитав головою старший.

І раптом ведмежата побачили велику головку сиру. Хотіли розділити її порівну, але не змогли. Кожен боявся, що другому дістанеться більша частина.

Сварілися вони, штовхалися, ревли. Раптом підійшла до них лисиця.

— Чого ви свáритесь? — запитала вона.

Ведмежата розповіли про свою біду.

— Яка ж це біда? — сказала лисиця. — Це не біда. Давайте я вам розділю сир порівну.

— Добре! — зраділи ведмежата. — Діли!

Лисичка взяла сир і розламала його на́впіл. Та хитра лисиця розламала головку так, щоб один шматок був більшим від другого.

Ведмежата закричали:

— Цей більший!

Тоді лисиця відкусила великий шматок від більшої частини і з'їла його. Тепер більшим став менший шматок.

— І так нерівно! — закричали ведмежата.

Тоді лисиця відкусила від більшої частини добрий шматок. Тепер більший шматок став меншим.

— І так нерівно! — знову закричали ведмежата.

— Ще трішки і буде порівну, — сказала лисиця, ледве повертаючи язиком, бо в роті в неї було повно смачного сиру.

Так лисиця й ділила. Ведмежата тільки чорними носами водили туди-сюди, туди-сюди — від більшого до меншого, від меншого до більшого шматка.

Нарешті шматочки стали однакові, а ведмежатам майже нічого не залишилось: два малесеньких шматочки.

— Ну що ж, — сказала лисиця, — хоч шматочки й маленькі, зате однакові. — Смачного вам, ведмежата! — і, майнувши хвостом, зникла в лісі.

Ведмежата подивились на рештки сиру й дуже зажурилися.

— Ось бачиш, — сказало одне, — якби ми були довірливіші й не такі жадібні, то самі ласували б смачним сиром.

Так завжди буває з тими, хто жадібний.

1. Прочитай казку. Знайди рядки, в яких розповідається про жадібність ведмежат.

2. Розкажи, як хитра лисичка провчила ведмежат.

3. Зверни увагу на зачин і кінцівку казки. Про що повідомляється в зачині? А яку думку висловлено в кінцівці?

4. Добери з казки підписи до малюнків. Розкажи казку за малюнками.

ВЕЛИКИЙ ЧИ МАЛИЙ?

(З народного гумору)

— Мамо, той великий шматок торта для тата? — запитав Петрик.

— Ні, для тебе, — одказала мама.

— Як! Такий маленький? — здивувався Петрик.

Який був Петрик? Чому ти так думаєш?

БІСЕР І НИТКА

(Удегейська народна казка)

Жила на світі дівчина. Одного разу захотіла вона собі з бісеру намисто* зробити. А бісеру в неї було багато: червоний, білий, синій, зелений.

Гарне намисто вийшло — яскраве, ошатне*. Наділа його дівчина на ший — іде по вулиці. Сонечко сяє, горять у його промінні намистинки, переливаються. Дивляться люди, милуються:

— Ну й бісер! Який гарний!

Почув це бісер, ще яскравіше заблищав від гордоців і каже:

— Чуєш, нитко, як мене люди хвалять? Менé тільки помічають, а не тебе. Велика честь тобі дісталась — служити такому красеню, як я.

Обра́зилась нитка. Ні слова не сказала йому у відповідь, а взяла мовчки та й розв'язалась.

І розсипався бісер на всі сторони. Покотилися по землі намистинки — червоні, білі, сині, зелені... Одні в пісок зарились, інші в пилюку потрапили. І затоптали їх люди.

А над землею вітерець пробіг і прошепотів:

— Дарémно* ти, бісере, хвалився. Все на світі одне за одного тримається: сонце допомагає квітам рости, вес-

ла допомагають човну плисти, вода лося напуває, горіхи білку годують. Усьому на світі своє діло є. Навіщо ти нитку образив? Розумний ніколи собою не хвалиться.

Поважай товариша, бережи дружбу. Разом завжди легше й веселіше.

◆ Н а м і с т о — бусы.
О ш а́ т н е — нарядное.
Д а р ё м н о — зря.

1. Яким був бісер? А нитка?
2. Що сталося з бісером? Чому?
3. Яка головна думка казки?

Анатолій Костецький

ЛИСТ ДО ПТАХІВ

Як живеться вам, птахи,
на гребінчиках дахів?
На вітрах зимових, лютих
ви не мерзнете, птахи?
Залітайте-но до мене,
поговоримо в теплі,
чаю вип'ємо з варенням
та з'їмо духмяний хліб.
Ви розкажете мені
про життя в височині,
навчите мене літати
і виспівувать пісні.
Ну, а я казок навчу вас —
буду вам щодня читати,
хай улітку їх почують
ваші славні пташенята.
Так і будемо стрічатись
ми щовечора.
А коли весна настане,
защобечемо!

Чи нагадує цей вірш казку? Чим саме?

НА ЩАСТЯ, НА ЗДОРОВ'Я,
НА НОВИЙ РІК...

Софійка Козут

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Таємнічо, новорічно
йде до нас з колядниками,
сяє, мерехтить свічками
щедрий вечір, добрий вечір.

Мріє тиша урочи́ста ,
лиш морози в дзвони дзвонять,
тихо предків тіні бродять
в щедрий вечір, добрий вечір.

◆ У р о ч і с т и й — торжественный.

Розпитай дорослих про свято щедрого вечора.

СІЮ, ПОСІВАЮ

Щовечора перед Новим роком¹ дідусь Демид навчав Андрійка щедрувати:

Щедрий вечір, хато-світлице,
сійся, родися, житечку, пшенице!

Андрійко співав разом з дідусем та уявляв, як він прийде із дзвіночком до дядька Івана, потім до дядька Юхима і сам лунко, як дзвіночок, щедруватиме. А йому за це дякуватимуть, пригощаючи цукерками, горіхами. Він ще й посіватиме з правої руки:

Сію, вію, посіваю,
з Новим роком вас вітаю.

— Все це дуже давнє, — зауважила мама.

— Хто давнє забуває, той теперішнього не знає, — сказав дідусь.

— Жито, пшениця теж давні, а щороку нові родять, — додав тато. І Андрійко тішився, що скоро піде щедрувати.

1. Чого навчав дідусь Демид онука?

2. Що зауважив тато?

ЗАСІВАЛЬНА

Чи вдома-вдома
господар дому?
Співаймо, в Новому році
щастя й здоров'я бажаймо!
Обіцяв вам рік
сто кіп пшениці вродити,
хай же щастить вам
в щасті й здоров'ї прожити!

¹ Новий рік колись відзначали 14 січня.

Хлопчик сіє пшеницю і промовляє:

Сійся, родися,
жито, пшениця,
всяка пашниця.

На щастя,
на здоров'я,
на Новий рік,

щоб вам родило
краще, ніж торік.
Коноплі під стелю,
а льон по коліна,
щоб вам, господарю,
голова не боліла!

ЩЕДРИК-ВЕДРИК

Щедрик-ведрик,
дайте вареник,
із колосочка —
жита мисочка,
із снопочка —

ціла бочка.
Вам щедрець —
мені млинéць,
грудочку кашки,
пару яєць.

Вивчи обрядові пісні та привітай ними своїх родичів, сусідів.

З в е р н и у в а г у! Засівальні пісні й щедрівки містять добрі побажання господарям у зв'язку з новорічними святами.

КАЗКА ПРО СІЧЕНЬ

Жив собі та був чоловік, а звали того чоловіка Рік. Мав він дванадцять синів, славних молодців-місяців. Часу вони дарма не марнували — все про землю-матінку дбали.

Отож тільки Грудень землю заморозить, місяць Січень повбóленьки срібні чоботи взуває, до роботи приступає. Як гукне-загукає:

— Гей ви, луки, поля широкі, тополі, берези, дуби високі і річки чисті, срібlistі! Чи мене в цю годину запрошуєте на гостіну?

— Просимо! — усі загукали, бо Січня давно ждали-виглядали.

Вийшов тоді Січень на поле, розгорнув свої довгі

поли та й випустив своїх сніговиць-пуховиць на волю.
Нехай погуляють, нехай покружляють по полю.

І почали сніговиці і день, і ніч по полю кружляти.
Кружляли, аж поки не побіліли і луки, і поле.

Вийшов Січень тоді на долину, розв'язав срібну торбину:

— Йди, Морозе, погуляй, перевідай річку, гай.

Січень і Вітра відв'язав. Хай теж погуляє по полю.
Вітер стогне, віє, а Січень радіє. Та так січе, та так пече
холодом! Тому його, голубчика, і назвали Січем.

(З журналу)

1. Прочитай казку. Знайди в ній зачин і кінцівку.
2. Що розповідається про перший місяць року — січень?
Як називаються інші місяці?
3. Як ти розумієш вислів: *Січень срібні чоботи взуває*?

Загадка

Дванадцять братів один за одним ходять,
один одного не обходять.

Ліна Костенко

ПРЯЛЯ

Сидить пряля та й пряде —
сніг іде-іде-іде —
нитка рветься де-не-де,
а вона пряде й пряде.
Вже напряла хуртовін
на шапкі для верховин,
на сув'ї полотна,
на завіски для вікна,
на хустину й покривало —
мало-мало-мало-мало,
сніг іде-іде-іде,—
а вона пряде й пряде...

1. Кого зобразила поетеса у вигляді прялі?
2. Якого «одягу» напряла пряля? Для кого?

ПЕРНАТІ ГОСТІ

Вітер січе в обличчя. Намело кучугури снігу. Важкувато стало жити пташкам, що зимують у нас. Але вони не дуже журяться. Ось, весело цвірінькаючи, хвилию пролетіла зграйка жвавих красенів-щигликів, чижів і коноплянок. Помчали поснідати насіннячком десь на лопухах, вільхах чи березах.

А яке гарне дерево горобина! Ніби його прикрасили, як новорічну ялинку. Чудові, спокійні червоногруді снігурі обсіпали його і ягідками ласують. Які ж гарні пташки! Їх називають північними папугами. Це наші зимові гості. Вони прилетіли з далекої півночі, щоб тут перебути зиму. Бо там вона сувора, люта. А вже в лютому, на початку березня потроху посуваються до себе додому, аж під самісіньку тундру.

Прилітають до нас гостювати і червоногруді, в червоно́еньких шапочках чечітки та коричнево-золотисті юркі.

А ми в саду поставили їдальні для птахів і підгодуємо їх.

Прилітайте, дорогі гості, поласувати коноплею, просом, льняним насінням, ягодами горобини, калини, журавлини!

Снігу́р — снігу́рів, горобе́ць — горобці́в, чиж — чижі́в, щі́глик — щі́гликів.

1. Про яких птахів розповідає автор?
2. Що ти дізнався про снігурів?
3. Розкажи, чи доводилось тобі спостерігати за птахами.
4. Як ти допомагаєш птахам вижити взимку?

Прислів'я

Багато снігу — багато хліба.

Леонід Первомайський

СРІБНІ ДЕРЕВА

Срібні дерева,
срібне гілля,
сріблом пухнастим
вкрита земля.
Срібні
у синьому небі
хмаркі,
в срібних замéтах
срібні стежки.
Срібний-пресрібний
ліс приберіг
білочці срібний
срібний горіх.

1. Чому поет називає дерева, ліс і навіть білочку срібними?
2. За своїми спостереженнями опиши якесь дерево взимку.

ЯК ДЗВЕНЯТЬ СНІЖИНКИ

Це було темного зимового вечора. Сонце сховалось за обрій*. Зарожевів сніговий килим. Стало тихо-тихо. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом з півночі насунула чорна хмара. Пливе над снігами. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю. Тихо лягають на поле, на ліс, на дорогу. Я прислухаюся до тихого снігопаду і чую ніжний дзвін. Немов десь далі-далі бринить велика кристалева* чаша, до якої доторкається срібний молоточок.

Що воно дзвонить? Іду, прислухаюся. Дзвін лине від маленької ялинки, що росте у нас на шкільному подвір'ї. Вслухаюся і дивуюся. То дзвенять маленькі сніжинки. Висять на ялинкових гілочках, доторкаються одна до одної, немов срібні дзвіночки. І дзвенять, дзвенять. Аж місяць прислухається.

Обрій — горизонт.

Кристалевий — хрустальний.

1. Як письменник описав зимовий вечір? Прочитай рядки, які тобі найбільше сподобалися.
2. Що казкового в цьому тексті? А тобі доводилося прислухатися до звуків природи? Коли саме? Що вчувалося?
3. Спробуй описати картину природи, яку тобі довелося спостерігати взимку.

Загадки

Біле, як сорочка,
пухнасте, як квочка.
Крил не має, а літає.

Що воно за птиця, що сонця боїться?

Влітку наїдається, взимку висипляється.

Запитання і завдання.

1. Розглянь малюнок і подумай, на яку тему можна скласти текст.
2. Який це буде текст: розповідь, опис чи розповідь з елементами опису, як в оповіданні В. Сухомлинського?
3. Спочатку склади план тексту. Розкажи текст за планом, використовуючи такі слова: *морозний, іскрився, дерева, кущі, вирішили, годівничка, снігурі, горобці, синиці, спостерігали.*
4. Запиши складений текст.

ЇХАЛА ЗИМА

Їхала зима
білими кін'ями
в білих санях,
сама біла-біла.

Виїхала в поле,
а тут
її перестріли вітри,
взялись за руки.
— Не пустимо! — кажуть.
Посміхнулась зима.
— Пустіть мене, — просить, —
а я вам
насиплю срібної порóшкі,
будете гратися нею.

Пропустили вітри зиму.
Їхала зима
білими кін'ями
в білих санях,
сама біла-біла.

Виїхала в долину,
а тут
її перестріла річка,
зашуміла, зажебоніла.
— Не пущу! — каже.
Посміхнулась зима.
— Пусти мене, — просить, —
а я тобі
подарую кришталевий палац,
буде тобі в ньому затишно.

Пропустила річка зиму.
Їхала зима
білими кіньми
в білих санях,
сама біла-біла.

В'їхала в село,
глядь,
а тут
на неї вже діти чекають.
— Зима їде! Зима їде! —
загукали радо.
— Ось хто мене чекав! —
зраділа зима.
Та й подарувала дітям:
круті гірки,
веселі санки,
прудкі лижі,
дзвінкі ковзани.

Ще й кожного
за щічку вщипнула,
щоб червона була,
он як!

1. Якою змальована зима у вірші? Розкажи, як ти її собі уявляєш.
2. Коли б тобі довелося брати участь у створенні мультфільму про зиму, малюнки до яких кадрів ти намалював би (намалювала)?

Загадка

Прийшла баба з вітрами
та з білими снігами.
Привела з собою
діда з бородою.

ЛІСОВІ РОЗМОВИ

1

— Сніг, подивіться, який сніг! — зраділа маленька лісова синичка. І хоча не люблять синички сидати на землю, та хіба сніжок — то земля? Стрибає синичка якомось кумедно*, все боком-боком.

Може б, воно й краще виходило, коли б кігтики на її пальчиках не були так круто загнуті.

— Ха-ха-ха,— засміялася стара ворона.— Хіба ж так стрибають?

— Це ж просто смішно,— додала сойка, перебираючи дзьобом своє гарне пір'я.

— Ну й що,— образилася синичка,— а ви не вмієте висіти на гілці отак, униз головою...

Сойка зааніміла з дівки.

— О...— тільки й мовила ворона.

Вони й справді цього не вміли.

2

— Гей! — закричав з високої ялини шишкар, коли побачив унизу мишей.— Що ви там розбігалися снігом? Ондечки я сову бачив!

— А ми вдень сови не боїмося,— дружно відповіли миші,— а як ніч настане, у нірки поховаємося.

— То зараз буде на вас лисиця!

— Слухаю я, слухаю, як ти, шишкарю, мишей лякаєш, і думаю собі: який же ти вредний,— озвався снігур.

Соромно зробилося шишкареві, бо він гадав, що поблизу нікого нема, а тут раптом снігур. Ой, як соромно...

3

— Кри-и-и-и! — споло́халася* сорока, як побачила внизу ведмедя.

— Ти що, здуріла, отак горло дерти? — перелякався ведмідь.

— Звичайна ведмежа нечемність*! — образилася сорока.— А може, це я віталася до вас?

— Нащо мені таке вітання? — гримнув на сороку ведмідь.— Тільки мисливців накликуєш...

— А вам час давно у барлозі сидіти, бо тепер вас мисливці по слідах знайдуть.

— Сліди сніжок припоробить, ти тільки не кричи більше...

— Але я не можу втерпіти, я так звикла!

— О, це дуже просто! Вхопися дзьобом за гілку і потримайся, поки я сховаюся он у тому ліску.

— Я спробую,— непевно мовила сорока. І вона трималася з усієї сили. Правда, вона таки крикнула, але це було тоді, як кошлата Мишкова спина щезла в густому ялиновому темнику*.

Зараз сорока щодня навідується до села — то там, то тут щось знайде.

А Мишко, поклавши голову на м'яку лапу, міцно спить у теплому барлозі.

◆ К у м ё д н о — забавно.

С п о л о́ х а т и с ь — испугаться.

Н е ч ё м н і с т ь — невежливость.

1. Як автор зобразив життя лісових мешканців? Які «розмови» можна почути в лісі?
2. Якими зображено синичку, шишкарю, ведмедя, сороку?
3. Хто тобі найбільше подобається? Чому?
4. Добери заголовки до кожної частини тексту. Використовуючи їх як план, перекажи текст.
5. Підготуйся читати текст в особах.

Василь Скуратівський

ЧОГО ЛЮТИЙ ЛЮТИМ ЗВЕТЬСЯ

Дві доби без ута́ву гуляла ві́хола. Шарпкі́й вітер позадува́в стежки́ й доро́ги пухким покривалом. Уво́лю нарозкошувávaвши́сь, хурде́лиця врешті вгамува́лася. Нині село вже купається в глибоких снігах.

— Ну й намело! Всі шляхи-дороги в перемéтах, — заходячи до хати з відерцем води, бубонять самі до себе бабуся. — Насі́лу до крини́ці дісталася. Недарма́ кажуть, що лю́тий — *місяць ві́трів і кривих шляхів...*

Почувши бабусину бала́чку, я миттю зіскочив з печі. По́хапцем зодяг штанці́, накинув куфайчи́ну — і мерщій до дверей.

— Куди це так нафундью́рився*? — дивуються вони.

— Сніжок повідкидаю, — відказую скоромовкою. — Гляньте, скільки поначіплялося його на ваших валя́нках!

— А й справді, — схоплюються бабуся й виходять зі мною в сінці. — *Січень міст буде, а лю́тий руйнує.* Бач, скільки нахурде́лило за два дні!

— Хай хурделить, — байдуже змахую рукою, — все одно *лютневий сніг весною пахне.*

— До весни, внуче, *ще не один комар носа одморозить.* Але як би лю́тий не лютував, а ведмедеві в барлозі бік пригріває.

Нафундью́р и т и с ь (розмовне) — тут: одягнутися, убратися.

1. Якими словами автор змальовує заметіль? Які синоніми ти можеш дібрати до цих слів?
2. Прочитай, які народні вислови вживає бабуся. Як ти вважаєш: це прислів'я, приказки чи прикмети?

Надія Кир'ян

ЗИМОВІ СЛОВА

Зимове слово — сніг,
зимове слово — білий
з'єднались — і навкруг
сніжинки полетіли.

Зимове слово — лід,
і ковзанка, і шуба.
Зимове слово — піч,
пальто, мороз і гру́ба.

І лижі, й ковзани,
і теплі рукавички.
Зимові є пташки —
це снігурі й синички.

А ще зимові є
дві дівчинки Оксани,
бо в їхніх іменах
від нас сховались... сани.

Чи сподобався тобі вірш? Чим саме?

Василь Сухомлинський

ХЛОПЧИК І СНІЖИНКА

З неба летіла додо́лу сніжинка. Вона була ніжна, легка, прозора, мов пушинка. І красива, мов зірка.

На землі стояв хлопчик. Він бачив, як падає сніжинка, і думав: «Ось вона впаде ко́мусь під ноги і її затопчуть».

Ні, не треба падати сніжинці на землю. Не треба її затоптувати.

Хлопчик простягнув долоню. Він захотів приголубити сніжинку. А вона впала на добру, теплу його руку й розтала. Хлопчик із жалем дивиться на долоню. А там блищить крапелька, мов сльозинка.

1. Як описано сніжинку? Що з нею сталося? Чому?
2. Чи доводилося тобі спостерігати, як кружляють у повітрі сніжинки? Розкажи про це, використовуючи об'єднані слова із цього та інших текстів.

Тамара Коломієць

СНІГОВА КАЗКА

Усе засипав білий сніг,
а з ним — одлига на поріг.

А ми в дворі, де я живу,
зліпили бабу снігову.

Ось ведмідь — товстий дивак —
сніжку пробує на смак.

Ось вовчисько-м'ясолюб
зирить — взять кого на зуб...

Ось лисичка гостровуха
гороб'ячий щебет слуха.

Ось зайчиська куцохвості
всіх запрошують у гості.

А оце — сніговик,
в цілім світі мандрівник.
В капелюх його вберем,
буде в нас він казкарем!

1. Чи сподобався тобі вірш? Про що в ньому розповідається?
2. Чи ліпив ти з друзями снігову бабу або інші фігури зі снігу? Розкажи, як ви це робили.

Запитання.

1. Розглянь малюнок і подумай, на які теми за ним можна скласти текст.
2. Склади текст-опис або розповідь з елементами опису на одну з цих тем. Використовуй образні слова та вислови з прочитаних раніше віршів та оповідань.
3. Добери заголовок. Запиши свій текст.
4. Обміняйтеся зошитами з сусідом по парті. Прочитайте тексти один одного і спробуйте визначити, що в них вдалося, а що — не вдалося.

КОЛИ ЗИМА ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ З ВЕСНОЮ

Стрітенського дня колись чекали з нетерпінням. Зима з її морозами та сніговіями швидко набридала, особливо дітям, яких вона заганяла до хати на піч. Отож і придивлялися 15 лютого — в день, коли, за народним повір'ям, ці дві пори року зустрічаються, — хто кого переможе. І коли переможно сяяло сонце, а зі стріх капала вода, це означало, що завітчана красуня Весна пододала морозну Зиму і скоро вступить у свої права.

Цього дня освячували воду в церквах, святити її в криницях, а також набирали тієї води, що капала зі стріх, вірячи, що її чудодійна сила допоможе при недугах, оджене від дому лихо. Разом з водою святити також свічки (на Гуцульщині — «трійці», три свічки в різьбленому підсвічнику), бо ці дві одвічні стихії — вода і вогонь — багато важили в житті наших предків. Стрітенською свічкою (її ще називали *громницею*) обкурювали дім, щоб очистився від усього лихого, запалювали її під час грози. На Буковині хлопці з дівчатами виходили гуртом на поле стрічати весну. На полі запалювали багаття, співали пісень, радісними вигуками: «Зійшов сніжок — берись за плужок», — повідомляли землі, весні, що хлібороб уже готовий до своєї одвічної і необхідної праці.

1. Про що ти довідався з тексту?
2. Спробуй поділити його на три частини і дібрати до кожної заголовок.
3. Прочитай народну прикмету.

Як на Стрітення півень нап'ється води з калюжі, то жди ще стужі.

4. Прочитай вірш Спиридона Черкасенка «Зима і весна» і скажи, що спільного в ньому й у цьому оповіданні.

ЗИМА І ВЕСНА

— Насуплю я брови, — говорить зима, —
і вітер з морозом повіє:
усе скрізь загине — рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє.
— А я засміюся, — весна одмовля, —
і сонце пекуче засяє:
прокинуться луки, ліси і поля.
Усе розцвіте, заспіває!

Вивчи вірш напам'ять.

Підготуйся розказувати його в особах.

Євген Гуцало

ЗАЙЦІ

— А мороз аж сміється, такий міцний, — розказував батько, вернувшись додому. — Ішов я через леваду, а заєць вискочив просто з-під ніг, і якби хоч злякався, якби дременув, а то ледь-ледь чеберяє лапами, хоч за вуха хапай. Тепер у полі все завіяно снігом, то зайці до села внадилися — на городах та в садках їм легше прогудуватися. Це ж можуть і молоді яблуні в нас пообгризати.

Василько глянув крізь шибку на засніжений садок, одягнув козушка, взув биті валянки — й надвір. Поки йшов до погребка, мороз веселенько так і співає під ногами.

У погребі Василько набрав моркви, з капусти наздирав листків і побрів городом до саду. Під стовбурами молодих яблунь він клав де морквину, а де капустяне листя. І радів: уночі зайці не стануть обгризати кору на деревах, матимуть смачнішу поживу.

Зосталося іще трохи моркви, то Василько перейшов до сусідського садка.

Та тут під грушею хтось уже поклав моркву. А також майстерно прилаштував дротяне сильце. Василько, гамуючи хвилювання, відв'язав мудру пастку і шпурнув її подалі в дерезу...

Уночі йому снився заєць. Він сидів на задніх лапах, а в передніх тримав червону морквину і смачно гриз її.

А вранці сусід, прокидаючи від хати до воріт стежку, розказував Васильковому батькові:

— Ох і зайці у нас цієї зими! І, мабуть, здорові, бо вчора зірвали у мене біля груші пастку. А слідів не лишилося. За ніч усе снігом замело.

Василько прислухавсь до їхньої розмови. Він прив'язував шматочок сала на калині — для синичок — і хитро всміхався.

● Л е в а́ д а — присадибна ділянка землі з сінокосом, городом та садом.

1. Чи сподобався тобі Василько? Яким він був?
2. Чому хлопчик хитро усміхався, слухаючи слова сусіда?

Максим Рильський

ЯК НЕ ЛЮБИТИ

Як не любити зими сніжно-синьої
на Україні моїй,
саду старого в пухнастому інеї,
сивих, веселих завій?

Як не любити весни багатошумної,
меду пахучих суцвіть,
як не любити роботи розумної,
праці, що дух веселить?

1. Які почуття висловлює поет у вірші?
2. Яку пору року найдужче любиш ти? Спробуй розповісти, чому.

ЗИМОВА ПРИГОДА

Зима. Випало багато снігу. Замерзли озера й річки. Почорніли дерева. Тільки сосни та ялинки зеленіли. На засніженому високому березі річки зібралися діти із санками та лижами. Між дітьми була і Юлечка зі своїм собакою Вовчуром. Вона проганяла його додому, але він не відставав від неї. Щоразу, коли дівчинка з'їжджала з гірки, собака гнався за нею.

Якось розігналась Юля саночками і — прямо в річку. А на середині її лід був ще не дуже міцний. Він прогнувся, затріщав, і саночки почали провалюватись у воду.

— Ой, рятуйте, бо потону! — закричала дівчинка. Хлопці кинулися на допомогу, але під ногами тріщав лід, і вони змушені були повернутися до берега.

А під Юлею вже проломився лід. Та тут з'явився Вовчур, який гнався за санками. На шиї у собаки був ремінець, і дівчинка схопилася за нього рукою. Вовчур витяг Юлечку на міцний лід, і вони разом повернулися на берег.

Доки наспіла допомога, дівчинка вже стояла серед друзів. Вона з вдячністю гладила й обнімала Вовчура.

1. Яка пригода трапилася з дівчинкою? Чому?
2. Чому дівчинка гладила й обнімала свого собаку?
3. Чи любиш ти кататися на санках? А на лижах? Як почуваєшся при цьому?
4. Чи остерігаєшся небезпечних місць? Якщо траплялися якісь пригоди, розкажи про них.

Ліна Костенко

БАБА ВІХОЛА

Баба Віхола, сива Віхола
на метільній мітлі приїхала.
В двері стукала, селом вешталась:
— Люди добрії, дайте решето!

Ой просію ж я біле борошно,
бо в полях іще дуже порожньо.
Сині пальчики — мерзне житечко.
Нема решета — дайте сітечко!
Полям їхала, в землю дихала
баба Віхола, сива Віхола.

1. Як поет називає зимову заметіль? А сніг?
2. Що означає вислів: *Ой просію ж я біле борошно*?
3. Для чого заметіль просила в людей сито й решето?
4. Який іще вірш про зиму написала Ліна Костенко? Що в них спільного?
5. Читаючи вірш уголос, спробуй передати інтонацію прохання.
6. Вивчи вірш напам'ять.

Борис Харчук

НА СНІГОВІЙ ГАЛЯВИНІ

Хоч уже й весною запахло, а снігу в лісі ще ого скільки! Он на ньому мовби хтось розсипав дрібне намисто. Це протоптала стежку від куца мишка. Бігає собі від однієї нірки до другої.

Трохи далі від мишки лишив свої сліди заєць. Та все петлями: ніяк не добереш, куди він пострибав.

А як вигулює лисиця — не видно. Ступне — і мах пухнастим хвостом, мах: замітає сліди, як віником.

Білкам замітати сліди не треба — білки рідко спускаються з дерев. Ось на галявині стоїть засніжена сосна. Ще здалеку чути, як по ній хтось шухть та шухть. Так і є: одна білка сидить на стовбурі при землі, а її подруга держить у зубах шишку і спускається до неї. Та білка, що внизу, втримується на задніх лапах, передніми перебирає, наче просить: «Дай шишку, дай!..» Це білки так граються й зігріваються. А із сосни сиплеться на лісову галявину снігова курява.

1. Що помітив автор на сніговій галявині?
2. Спробуй скласти свою розповідь про життя тварин у лісі взимку.

ДЗВОНИКИ

Сонце рано встає,
небо вища,
сипле золота
повні пригорщі:
— Це землі, а це — вам, —
посіває...
З переляку мороз
в ліс тікає
через яр навпрошкі,
а у лісі —
струмки
дзвонять в дзвоники...

Навчися читати вірш, дотримуючись розділових знаків.

Павло Глазовий

СОЛОДКА ХАТКА

Якось бігло ведмежатко
та й натрапило на хатку.
Стоїть вона на льоду
уся в цукрі і меду.
Дах примерзлий, не прибитий,
весь морозами покритий.
Двері зроблені з млинців,
сіни — з білих буханців.
— Осьде жити буду я!
Осьде хатка моя! —
ведмежатко сказало,
потім дах облизало,
поковтало буханці
і поїло всі млинці...
Тепер плаче сидить:
— Де ж я, де ж я буду жить?

1. Чи можна назвати цей вірш небилицею? Чому?
2. Яку поетичну казку-небилицю він нагадує?

Сніг з морозом поморозив
всі на полі квіти...
«Десь зима та не скінчиться!» —
нарікають діти.

Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
прийде мила годинонька,
як зима та згине;

і заквітне наше поле,
і зазеленіє, —
знов його весна прекрасна
квіточками вкриє.

Який настрій викликає у вас цей вірш?

Попрацюй самостійно

1. Як називається велика тема опрацьованого розділу?
2. Які вірші й оповідання тобі запам'яталися? Назви їх авторів. Які вірші ти знаєш напам'ять?
3. Які свята відзначає український народ узимку? У яких творах про це розповідається?
4. Які вірші й казки ти прочитав (прочитала) самостійно? Чи сподобалися вони тобі?
5. Скажи, з якого вірша ці рядки.

У таночку — у пороші
линуть білі королеви...

А ці?

Мріє тиша урочиста,
лиш морози в дзвони дзвонять.

Прокинуться луки, ліси і поля,—
усе зацвіте, заспіває.

Хто написав ці вірші?

БЕРЕЗЕНЬ

Прийшов Березень до лісу. Роззирнувся*, усміхнувся, вклоняється низько:

— З теплом тебе, з добром тебе, срібляста берізко! Прокидайся, розвивайся, вдягай ярі шати*, а я піду жайворонків з вірію стрічати.

— Збудив таки беризоньку,— всі клени кивають,— недаремно ж і Березнем його називають.

А Березень уже в полі. На сніг тільки глянув,— почорнів сніг, зіщулився та поволі й станув.

Узяв Березень козубеньку*, поспішає гаєм. З козубеньки голубенькі проліски виймає. То там сипне, то там сійне... А он на долину підсніжників сніжно-білих цілу жмєню* кинув.

Іде Березень, радіє, що небо синіє, та в кожен двір заглядає, людей викликає:

— Гей, виходьте гостей стрічати! Лебедоньки вже летять, поспішають куликі, гуси, шпакі. Кому сіна, як годиться, киньте на горбочку. Кому хатку-дощаницю повісьте в садочку.

● Роззирну́вся — роздивився навколо.
◆ Я́рі ша́ти — ярко-зелёний наряд.
Козубе́нька — лукошко.
Жме́ня — горсть.

1. Прочитай текст. Чи нагадує він тобі вірш? Чому?
2. Яким зображений Березень? До кого він звертався?
3. Що в цьому тексті казкове?

Валентин Бичко

ПІДСНІЖНИК

У проміннях сонця ніжних,
край веселого струмка,
білий, росяний підсніжник
раптом блиснув з-під листка...

Отакий малий неначе,
ледь прокинувся від сну,
тихий-тихий, а, одначе,
він привів до нас весну!..

От йому вже й друзів треба —
і гляди, під берестко́м*,
мов на землю впало небо —
сині проліски кругом...

То йому потрібні гості,—
і з далекої землі
вже летять у високості
і шпаки, і журавлі...

● Берестóк — листяне дерево.

1. Чому так називається квітка — *підсніжник*?
2. Що про нього розповідається у вірші?

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

9 березня — день народження великого Кобзаря.

Ім'я цього українського поета — славу і гордість українського народу — ти вже знаєш. Знаєш і деякі його вірші. А написав він їх дуже багато. Найперша його книжка називалася «Кобзар». Тому поета часто називають Кобзарем, тобто народним співцем.

Жив поет у 19 сторіччі. Писав про красу рідної землі й тяжке життя селян-кріпаків, закликав народ до боротьби. За це цар тяжко покарав поета. Його на десять років віддали у солдати, заборонили писати вірші.

Прочитай вірші Кобзаря і скажи, про що в них розповідається.

Тарас Шевченко

***

Зоре моя вечірняя,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає.
Як широка сокорина*
віти розпустила...
А над самою водою
верба похилилась.

● С о к о р і н а (осокорина) — високе листяне дерево родини вербових.

Тарас Шевченко

* * *

Світає,
край неба палає*,
соловейко в темнім гаї
сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
стеги, лани мріють*,
між ярами над ставами
верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
тополі по волі
стоять собі, мов сторо́жа,
розмовляють з полем.

◆ П а л а є — полыхает.

● М р і ю т ь — тут: ледве видніються.

1. Прочитай ще раз мовчки вірш «Зоре моя вечірняя...» і подумай, яким почуттям він сповнений. А тепер прочитай уголос так, щоб передати це почуття.
2. Яку пору доби зображує поет у вірші «Світає...»?
3. Які картини природи ти уявляєш, читаючи цей вірш? Вивчи його напам'ять.

У ШКОЛІ

Про школу першим завів розмову дід.

— Що в голові є, то довіку твоє, — сказав він. — Час уже Тараса до дяка* в науку віддати.

— Та чи не мале ще? — озвалася тихо мати. Але батько підтримав діда:

— Нічого, хай змалку вчиться. Що вмітиме, того за плечима не носитиме.

Тарасові було і цікаво, і трохи боязно йти до школи. Він не раз бігав під її вікнами і чув, як учитель, дяк Совгир, гучним голосом проказує:

— Аз-буки*! Аз-буки!

А за ним хлопці всі хором:

— Аз-буки! Аз-буки!

А інколи чути було плач і зойки, і дядьки, підморгнувши один одному, кажуть:

— Ач, дяк березовим пером виписує!

Непосидючий, цікавий до всього, Тарас відчував до науки велику охоту, хоч і важка була ота наука! Хіба щό розуміли хлопці в тих словах, які повторювали за дяком? А до того ж незрозумілі слова підкріплювались ремінним батіжком, що висів на стіні, та дяківськими штурханам. Така вже тоді була наука, що без різки й слова не вивчиш.

— Нічого, — підбадьорював дід, — доки не намучишся, доти не научишся.

— Краще вже вивчити швидше, — вирішив про себе Тарас. І цікаво, що ж далі буде?

Він скінчив Азбуку раніше за інших. Прийшов додому щасливий і гордий.

— Казав дяк, — звернувся до батька, — що вже Часо-слов* треба.

— Отаке! — сплеснула руками Катруся. — Мамо! Тату! Та наш Тарас усіх випередив! Он Іван Бондаренко й половини ще не вивчив.

— Так це ж треба кашу варити, дякові нести, —

заклопотáлася мати.— Ох, ти ж мій школярику вчений!

Вранці і мати, і Катруся, і Яринка дивилися, як обережно і серйозно ніс Тарас загорнутий у білу хустину горщик молочної каші. У кишені штанців брязкало кілька мідяків і стирчала дерев'яна ложка. І каша, і гроші були нагородою вчителеві, яка належала з учнів при зміні книжок: Азбуки на Часослов, Часослова на Псалтир.

— Тарас кашу приніс! Тарас кашу приніс! — загомоніли школярі. Тарас перший між ними був героєм такого урочистого дня.

Совгир сьогодні нікого не бив. Горщик поставили на столі, і всі учні повиймали з кишень ложки.

— Їжте Тарасову кашу,— засміявся Совгир,— а ти їх, Тарасе, лупцюй по руках, що не вчилися так, як ти.

Знявся гамір, сміх... Горщик швиденько спорожнів. Тоді Совгир виніс горщик на подвір'я і поставив на середині.

— Ну, хто влучить? — спитав дяк, і всі хлопці почали жбурляти в горщик палки, поки Іван Бондаренко не влучив і не розбив.

— А тікай, такий-сякий, а ви, хлопці, ловіть та добре намніть вуха,— закричав Совгир.

Та Іван, як почув такий наказ, дременував так, що й духу вмиць не стало.

— А чого це так роблять? — спитав Тарас удома.— І кашу несуть, і горщик б'ють, і вуха мнуть?

Навіть дід знизав плечима.

— А хто його знає, звідки звичай такий пішов...

— От кінчай Часослов швидше,— сказала мати,— то я ще каші наварю.

Таки добре вчився Тарас — нічого не скажеш.

— Добрий козак буде,— радів дід.— І до науки мастак.

Та не судилося довго вчитися Тарасу. Через деякий час померла мама...

- Дяк — служитель церкви.
 А з, б у к и — старі назви літер а, б.
 Ч а с о с л о в, п с а л т і р — книги з текстами релігійних пісень.

1. Як навчався Тарас у школі?
2. Якими були порядки у старій школі? Що тобі особливо не сподобалось? А що зацікавило?
3. Знайди в тексті прислів'я. Хто їх вживає?

Василь Сухомлинський

ВЕСНЯНИЙ ВІТЕР

Клен цілу зиму спав. Крізь сон він чув завивання хуртовини і тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку відчув Клен, ніби до нього доторкнулось щось тепле і лагідне. Прокинувся Клен. А то до нього прилинув теплий весняний Вітер.

— Годі спати, — зашепотів весняний Вітер. — Прокитайся, весна наближається.

— Де ж вона — весна? — запитав Клен.

— Ластівки на крилах несуть, — каже теплий Вітер. — Я прилетів з далекого краю, від теплого моря. Весна йде полями — завітчалась квітами красуня. А ластівки на крилах несуть барвісті стрічки.

Ось про що розповів теплий весняний Вітер Кленові. Клен зітхнув, розправив плечі. Зазеленіли бруньки. Бо йде красуня-весна.

1. Чому прокинувся Клен? Як про це сказано в тексті?
2. Про що розповів Кленові весняний Вітер?

Марія Познанська

***

Гей, разлилась по селу і по місту
 повінь зелена з зеленого листу!
 Наче у річці весняна вода,
 грає, вирує весна молода.

ТА ЦЕ Ж ВЕСНА

Та це ж весна, бо тане сніг,
дивись, струмóк з гори побіг.

Шумить вода, ламає все,
весна іде, теплó несе.

Шумить, гуде веселий гай
і гомонить: «Вставай, вставай!»

Розтане сніг, зима мине,
земля кругом цвісти почне.

Дітей малих веселий рій
помчить із хат на луг мерщій.

Радіє все, співає все,
весна іде, тепло несе.

1. Які ознаки весни описано у вірші?

2. Якими словами автор передає швидкі зміни в природі?

Сергій Носань

ДЕНЬ БЛАКИТНОЇ ВЕСНИ

Ранньої весни, коли проліски тільки-тільки почали пробивати своїми гострими носиками во́гку залежалу ко́вдру торішнього листя, аби вибратися з-під неї на волю, виходимо ми з Оленкою до лісу.

Хоч і пильно роздивляємось між деревами, та не бачимо жодної квіточки, навіть молоді травинки. Хіба що подекуди розкидано великі зелені п'ятаки копитняку́, котрому й люта зима не страшна. Під снігом зеленів, таким і нині лишився.

А то що темною зéленню густо так постелилося? Підходимо ближче... Барвінок! Міцно тримаються один одного батіжкі. Торкаємо одну стеблину, а все товариство ворухиться і шерхотливо обзивається:

— О, це ви мене турбуєте? Я вже давно не сплю. Ах, на сонечку так хóроше!

— Грійся-грійся,— всміхається донька.

Ідемо далі, під гору. По вологому листі ступати м'яко. Кроків майже не чути.

Бух!.. Бух!..— несподівано посипалися важкі краплі. Б'ють нас по плечах, по руках... Ми аж стрепенулися від несподіванки. Глянули — береза над нами, пишна та рясна. Галузки, мов коси вишневого кольору, м'яко, розпушено спадають до землі... Знову — бух!.. Бух!..

— А-а, здрастуй, здрастуй, берізонько! — вітаємось.— І ти вже пробуділася?

— Цього ранку. Вже й соком землю напоїла.

— А ти скоро зазеленієш, берізко? — питається Оленка.

— Скоро.

— І на твоїх вітах знову ре́мез у гніздечку гойдатиметься?

— Звичайно, він мій щирий друг.

Далі сходимо вниз до болітця. Там ще лід блідо зеленіє між купинами в осоці, розтає. Вільхи завітчалися довгими сережками, задерікувато дивляться на своїх сусідів — незграбних чорних дубів та грабів. Дивляться і примовляють:

— Ми перші весну стрічаємо, а ви ще й не думаєте прокидатися, буркочете уві сні. Вас тільки перший грім і розбудить.

З-за вільх визирає розкішний куц чорної лози, за ним — стрункий молодий сосняк золотисто всміхається.

Низом — шёлуг* густо червоніє... А на ньому — котики біліють ніжно та лагідно.

Та найбільша радість чекає нас попереду. На горбку біля сосон, мов чорний капелюх, великий яворовий листок лежить, а з-під нього — голубе око підморгує до нас. Пролісок! Та ще й не один, а цілих п'ять!.. Найстарший розцвів, мабуть, щойно перед нашим приходом. Поспішав, аби не минули, глянули і на його вроду.

Над пролісками, на сухій галузці — синичка

сидить. Заклопотана чимось, навіть нас не помічає. Враз спурхнула на землю. Вхопила дзьобиком чорного листка-капельюха і відкинула геть. Стріпнула крильцями й злетіла на гілку сосни.

До сонця всміхнулося ще кілька пролісків. Вони були прикриті «капельюхом».

— А якою тобі видається весна? — запитую в доньки.

— Голубою-голубою...

Пролунав дзвінкий короткий спів.

То синичка, мов скрипаль стріни, пробувала голос і лаштувалася вітати новий день блакитної весни.

Ш е л ю г — верба гостролиста.

1. Як приходить весна у ліс?

2. Як сказано про проліски в тексті? А про інші рослини? Прочитай, як рослини зустрічають весну.

3. Розкажи, якою тобі видається весна.

ЯК КВІТЕНЬ ДО БЕРЕЗНЯ В ГОСТІ ЇЗДИВ

(Казка)

Покликав Березень до себе в гості Квітня. Квітень поїхав возом, та мусив додому вернути: сніг, мороз, завірюха — не можна возом їхати. На другий рік знову поїхав Квітень у гості до Березня, та вже не возом, а саньми. А Березень пустив тепло. Сніг розтанув, скрізь вода та грязюка — знову мусив вернутися Квітень.

Зустрівся він з Травнем та й ска́ржитьс^я:

— Скільки вже разів зриваюся їхати до Березня в гості, та ніяк не доїду, — ні возом, ні саньми. Поїду возом — зробиться зима, поїду саньми — теплінь стане і вода навкруги.

А Травень і каже:

— Я тебе навчу, як доїхати. Зроби так: візьми воза, сани й човен, то тоді, певне, доїдеш.

Послухав Квітень і зробив так, як порадив Травень. Їде возом, а на возі сани й човен. Ударив мороз, на-несло снігу. Квітень пересів на сани, поклав воза у са-ни та й їде далі.

Пустив Березень тепло. Розтанув сніг, річки залили́ дорогу водою. Сів Квітень на човен, забрав у човен са-ни і воза та до Березня приїхав.

Дивується Березень і питає:

— Хто тебе навчив, як до мене доїхати?

— То Травень, спасибі йому, розумну пора́ду дав.

Розсердився Березень:

— Зажди ж ти, Травню, я ще тобі крильця обшма-гаю.

Отож і тепер часто в травні березневі морози бува-ють, бо Березень ще й досі сердиться на Травня.

◆ С к а р ж и т и с я — жалуваться.

1. Чому Квітень мусив вертатися додому і першого, і друго-го разу?

2. Прочитай, як він їхав до Березня.

3. Кого в казці змальовано жорстоким, кого — доброзичли-вим, а кого — простодушним, добрим?

4. Назви весняні місяці.

5. Знайди в тексті і прочитай уривки, які відповідають змісту малюнків.

За Василем Чухлібом

ЖУРАВЛІ-ВЕСЕЛИКИ

Весна прийшла. На подвір'ї тихо. Тільки іноді налетить вітерець-пустунець*, побавиться* вербівим віттям та й далі полетить.

— Курли-курли! — раптом долинуло з височині.

Тарасик підводить голову, едивляється в небо.

А курликання все ближчає. Ось уже видно в голубому небі рівненький трикутник.

— Діду, журавлі летять! — вигукує Тарасик.

Дідусь прикладає руку до чола, дивиться.

— Повертаються з вірію веселики наші,— розгладжує вуса.

— А чому веселики? — дивиться на діда Тарасик.— Журавлі?

— Ні, навесні зовуть люди журавлів веселиками.

— А чому?

— Бо повертаються птахи додому і радіють вони, весело їм, що здолали* далеку дорогу, що знову в рідних краях. І люди з ними радіють.

— Егей, веселики, привіт! — гукає Тарасик.

• Птахи ніби вчувають його вітання й у відповідь голосно курличуть.

— А восени зватимуться вони журавлями, — продовжує дід. — Розстаються вони з батьківщиною і журяться від того, що мусять летіти на чужину́. Через те й журавлями звуться.

Пустунéць — шалунишка.

Побáвиться — поиграєт.

Здолáли — одолели.

1. Як у тексті змальовано прихід весни?

2. Чому тих самих птахів навесні називають веселиками, а восени — журавлями?

3. Підготуйся читати в особах розмову дідуся з онуком.

Марія Познанська

СПІВАЙ, СОЛОВЕЙКУ!

Аж гнеться калина від співу дзвінкого!

Це хто там співає? Не видно нікого.

Погляньте пильніш у калину рясну:
ото соловейко стрічає весну.

Щебече, витьохкує, срібно сміється,
і де тільки сила у нього береться!

Такий же маленький, а як він співа,
немовби до нас вимовляє слова.

Співа соловейко про сонце й хмаринку,
про любу Україну, що квітне в барвінку,
а нам не наслухатись гарних пісень —
в садок, під калину, приходим щодень.

І дуже ми вдячні маленькій пташині.
Хоча вона змалку жила на чужині,
та пісню принесла у рідний свій край.
Співай, соловейку, ще дужче співай!

Про що співає соловейко?

Леся Українка

ДАВНЯ ВЕСНА

(Скорочено)

Була весна весела, щедра, мила,
промінням грала, сипала квітки,
вона летіла х^утко*, мов стокрила,
за нею вслід співучії пташки!

Прилинув вітер, і в тісній хатині
він про весняну волю заспівав,
а з ним прилинули пісні пташині,
і любий гай свій відгук з ним прислав.

◆ Х^утк^о — быстро.

1. Як описує весну Леся Українка?
2. Що означає вислів *промінням грала, сипала квітки*?

Леся Українка

КОНВАЛІЯ

(Скорочено)

Росла в гаю конвалія
під дубом високим,
захищалась від негоди
під віттям широким.

Та недовго навітшалась
конвалія біла, —
і їй рука чоловіча
віку вкоротила.

1. Які почуття викликає в тебе цей вірш?
2. Розкажи, чому природу треба охороняти.
3. Навчися виразно читати вірш.

Попрацюй самостійно

1. Як називається тема опрацьованого розділу?
2. Які вірші й оповідання тобі найбільше сподобалися? Хто їх автори?
3. Які вірші ти можеш розказати напам'ять, які оповідання — переказати?
4. Скажи, з яких віршів ці рядки.

... тихий-тихий, а, одначе,
він привів до нас весну!..

Шумить вода, ламає все,
весна іде, тепло несе.

Прочитай під час канікул

Михайло Слабошпицький

ХЛОПЧИК ВАЛЬ

Жив на світі маленький сіроокий хлопчик Валь.

Було в нього найзаповітніше бажання — мати розумного собаку. Він ніколи не бачив собак, йому тільки читали про них книжки. З книжок Валь дізнався, що ці тварини дуже розумні істоти* і віддані друзі. Тому він їх і полюбив.

Одного літнього дня Валь проснувся і вирішив, що піде шукати собі собаку. Він не знав, де вони водяться, а тому подумав, що шукати їх треба в лісі.

Подивився на велике сонце в небі, сонце йому підморгнуло, і він пішов у ліс. А там йому зустрівся Гном-чарівник.

— Ти чому тут ходиш, хлопчику Валь? — запитав Гном.

— Я шукаю собаку, — сказав йому Валь. — А ти звідки мене знаєш?

— Я всіх знаю, — відповів Гном.

— А хто ж ти такий? — запитав Валь.

— Я найстаріший і найдобріший Гном на світі. Я все знаю, я все можу.

— Як тобі добре, — мовив, зітхнувши, Валь. — Ти можеш мати все, що схочеш.

— А я нічого не маю, бо не хочу мати. Я живу лише для того, щоб виконувати людські бажання.

— Ой, то ти можеш мені допомогти?

— Можу. І допоможу.

Гном покрутив свого зеленого вуса, схожого на лісову траву, суворо поморщив схожого на гриб носа і запитав:

— А ти знаєш, що собаку треба любити?

— Знаю і любитиму.

— От і добре, — полагіднішав Гном, — буде тобі собака.

Гном заклав два пальці в рота і тихенько свиснув. Враз на той свист з'явився яскравий, мов райдуга, дятел. Він сів на Гномове плече і допитливо подивився на хлопчика. Очі його світилися проти сонця, як два маленькі ліхтаріки.

— На суничній галявині живе самотній, усіма забутий собака. Лети до нього і скажи, що хлопчик Валь хоче з ним потоваришувати, — попрохав дятла Гном.

Валь навіть не встиг здивуватися, що дятел розуміє людську мову, а птах уже спурхну́в з Гномового плеча.

Тільки-но встиг Валь переповісти Гномові, що, як виросте, вивчатиме життя всяких тварин і вже читає про них книжки, аж тут і з'явився собака.

Він був великий, волохатий⁹. І очі в нього були сумні.

Він довго дивився на Валя, а потім підійшов і став обніювати його руки.

Валь погладив його по голові, а потім присів і сказав собаці на вухо:

— Ти найкращий собака на світі. Давай дружити.

Собака лизнув хлопчикові щоку і поклав йому голову на плече.

— А чом у тебе сумні очі? — запитав собаку Валь.

— Цей собака колись товаришував з одним хлопчиком. Той хлопчик був дуже жорстокий. Він бив собаку палицею, стріляв у нього з рогатки. Терпів-терпів образи* собака, а потім терпéць йому увірвався, і покинув він свого кривдника*. Відтоді жив у лісі самотньо і виглядав собі друга. А тепер ви один одного знайшли. Шану́йтеся* і допомагайте один одному в біді, — сказав Гном, — тоді назавжди залишитеся друзями.

— Дякую тобі, добрий Гноме,— промовив хлопчик Валь.

І собака теж подякував Гномові своєю мовою.

Попрощалися вони з добрим Гномом і пішли додому.

◆ І с т о́ т а — существо.

В о л о х а́ т и й — лохматый.

О б р а́ з и — обиды.

К р і́ в д н и к — обидчик.

Ш а н у в а́ т и — уважать.

Найзаповітніше бажання, найстаріший і най-добріший, терпєць йому увірвався, крївдник, залишіться друзями.

1. Як ти гадаєш, добрим чи злим був хлопчик Валь? Обґрунтуй свою думку.

2. Чому хлопчик Валь мріяв мати собаку?

3. У тексті є описи гнома, дятла, собаки. Знайди ці рядки й перечитай. Спробуй описати хлопчика Валя.

Грицько Бойко

ЗАГАДКИ

Дуже я потрібна всім —
і дорослим, і малим.
Всіх я розуму учу,
а сама завжди мовчу.

***

Дерев'яний та довгенький,
маю носик я гостренький,
на білому слід лишаю,—
і всіх дітей потішаю.

***

Я блискуча, гостренька,
маю вічко маленьке,
за собою несучу
довгу-довгу косу.

***

То холодним, то гарячим
вдома кожен мене бачив.
І співаю я від жару,
і пускаю з носа пару.

***

Два скельця, три дужки:
на ніс і за вушка.

***

Я стою на ходу,
а спинюся — упаду.

***

Шерсть гладенька і м'якенька,
спинка гнеться, хвостик в'ється —
тільки лапки цап-царапки.

***

В небі я труджуся, —
знає мене кожний.
Я на всіх дивлюся, —
на мене ж — не можна.

1. Відгадай загадки. Чи сподобалися вони тобі? Які з них були відомі?

2. Якщо не всі загадки можеш відгадати самостійно, тобі допоможуть малюнки. Щоб не помилитися, спочатку уважно прочитай загадку і співвіднеси ознаки, про які в ній ідеться, з відповідним малюнком.

3. Загадай ці загадки сестричці чи братикові, мамі або татові, дідусеві чи бабусі.

ВЕСНА КРАСНА

(Українська народна пісня)

— Ой весна, весна, днем красна,
що ти нам, веснонько, принесла?
— Принесла я вам літечко,
щоб родилось житечко,
ще й озимая пшениця,
і усякая пашниця,
ще й червоні квіточки,
щоб квітчались діточки.

1. Що принесла весна людям?
2. Вивчи пісню напам'ять.

Василь Чухліб

ПОВІНЬ

На Десні — повінь. Навколо вода, берегів не видно.
Вірби у воді стоять — гілля полощуть. Поміж вербами
човен пливе. А в човні — Тетянка з татом.

Над водою, на вербовій гілці, пухова рукавичка гой-
дається.

— Хтось рукавичку на вербу закинув! — дивується
Тетянка.

— То ремезове гніздо. Малінький ремезок, не-
примітний, а бач, який майстер, — розповідає тато.

Біля човна щось довге й зелене зблиснуло, аж вода
завирувала.

— Ой, чи не крокодил?! — злякалася Тетянка.

Тато голосно засміявся, аж луна покотілася*.

— Це шука ганяє.

За вербами — невеличкий острівцець, наче круглий
столик.

— Отут і нарвемо щавлю, — прип'яв тато човна до
корча. — З молодим щавликом борщ смачний!

Тетянка рве щавель у торбінку і раптом — до тата.

— Заєць! Он там, у куці!

Заєць зіщулювся, тремтить, але не тікає. А куди ж йому тікати?

— До ранку острівець затопить повінню. Так що поїхали, вуханю, з нами,— примовляє тато, несучи зайця до човна.

Коли перепливали повноводу Десну, заєць притиснувся до Тетянки, а вона його полою плащика прикрила.

— Тату, ми вуханя додому заберемо? — питалася в тата.— Буде з кролями жити.

— Еге, в клітці ніби затишніше, і їжі досхочу* дають. Але заєць — не кріль. Йому воля потрібна, роздолля,— тато налягав на весла і розмовляв з Тетянкою.

Тут човен ткнувся носом у берег. Заєць повів туди-сюди косими очима та як стрибне, та як чкурне до лісу! Тільки смуга лягла.

◆ Луна покотилася — раздалось ехо.

Досхочу — вдоволь.

Чкурнути — дати стрекача.

Гілля полощуть, майстер, прип'яв човна, досхочу, роздблля.

1. Розкажи, що спостерігала Тетянка на Десні, на що вона звернула увагу.

2. Чи доброю була Тетянка? З чого це видно?

3. Як ти розумієш вислів *засміявся, аж луна покотилася*?

4. Які малюнки можна намалювати до цього тексту?

За Василем Скуратівським

ВЕСНЯНКИ

З давніх-давен, як тільки луги вкривались травицею, сільська молодь улаштовувала традиційні весняні ігри. Вибравши з-поміж себе найвродливішу дівчину, дівчата прикрашали її котиками, розпуклими гілочками верби. наспівуючи веснянки:

Ой вербо, вербо, вербице!
Час тобі, вербо, розвиться.

Узявшись за руки, водили хоровод, приспівуючи:

Ой вербо, вербо зелена,
спусти гіллячко додóлу,
на зелену дібрóву,
на червону калину;
де соловейко гніздо в'є,
а сива зозуля воркує...

Дітлахи в цей час на різні голоси заклика́ли весну змайстрóваними з верби свистульками.

Весняні пісні ще називали гаївками, гагілками, шумівками. Часто виконували їх під так званий «крий танець».

 Спробуй розповісти, як за народними звичаями дорослі й діти стрічали весну. Яких пісень співали? Який танець виконували?

Встала й весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рястом,
барвінком укрила;
і на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають...

Вивчи вірш напам'ять.

Олександр Олесь

ВЕСНЯНКА

А вже красне сонечко
припекло, припекло,
ясно-щире золото
розлило, розлило.

На вулиці струмені
воркотять, воркотять.
Журавлі курликають
та летять, та летять.

Засиніли проліски
у ліску, у ліску...
Швидко буде землянка
вся в вінку, вся в вінку.

Ой сонечку-батечку,
догоди, догоди!
А ти, земле-матінко,
уроди, уроди!

1. Як поет змальовує весну?
2. На які ознаки весни він вказує? Які слова добирає?
3. Вивчи вірш напам'ять.

ЩЕБЕТАЛА ПТАШЕЧКА

(Українська народна пісня)

Щебетала пташечка під віконечком,
сподівалась пташечка весни з сонечком.
Прилинь, прилинь, чáронько*, весно красная,
як легенька хмáронька в небі ясному.

Вбері́ степи тра́вами, вквітча́й ніжними,
потоки — купавами* білосніжними.
Осип луки пéрлами, скропи́ росами,
розлийся джерелами стоголосими.

Щебетала пташечка, билась крильцями,
колихала вербонька тихо гільцями.

Чáронька — волшебница.
Ку́пáви — водяные лилии.

1. Про що просила пташка весну у своїй пісні? А чого люди чекають від весни? За що люблять її?
2. Вивчи народну пісню напам'ять.

МИРИЛКА

(З народного)

Вишні-черешні розвиваються,
синє озеро розливається.
Ясне сонечко усміхається,
жито силоньки набирається.
Через тин вишня похилилася,
дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
не сварімося, моя душечко.
Тобі яблучко, мені зернятко,
помирімося, моє серденько.

Вивчи мирилку напам'ять.

Завдання.

1. Розглянь малюнок і повтори текст «Березень» та вірші про весну.
2. Використовуючи образні вислови з цих та інших текстів, склади за малюнком розповідь про прихід весни. Добери заголовок.
3. Свою розповідь закінчи рядками з вірша Пилипа Капельгородського:

Радіє все, співає все,
весна іде, тепло несе.

4. Запиши складений текст.

Василь Латанський

УКРАЇНА

Знаєш ти, що таке Україна?
Україна — це гай солов'їний,
це біленька в садочку хата,
на пісні і казки багата.

Україна — це тато й ненька,
це безсмертне слово Шевченка,
це божественно рідна мова,
сонцесяйна і веселкова.

Україна — це волі голос,
синє небо і спілий колос.

1. Поясни, як ти розумієш подану у вірші відповідь на запитання: що таке Україна?
2. Вивчи вірш напам'ять.

НАША БАТЬКІВЩИНА

Україна — рідний край, твоя Батьківщина. Тут живеш ти і твої батьки. У багатьох і діди та прадіди жили в Україні, і для них вона справді є рідною. Рідна вона і для тебе.

У всі віки тут жив талановитий, працьовитий, співучий народ — українці. Вони обробляли родючу землю, розмовляли співучою українською мовою, складали пісні про своє життя, а коли нападали вороги, ставали на її захист.

Багата українська земля, чудовий клімат та дружлюбність українців приваблювали в Україну й людей інших національностей. Вони оселялися тут, одружувалися, народжували дітей, господарювали. Тому на українській землі живуть і росіяни, і євреї, і румуни, й угорці, і татари, й болгарі, греки та багато інших народів. У тяжкі воєнні роки вони пліч-о-пліч з українцями обороняли рідну землю, а після війни відбудовували країну.

Нині Україна — незалежна держава. Державними символами України є Державний Прапор, Державний Герб і Державний Гімн. Увесь український народ будує нову державу, аби в ній усі були щасливі.

1. Прочитай текст спочатку мовчки. Розкажи, чому в Україні живе багато різних народів.
2. Які риси характеру властиві українцям? Чи можеш назвати відомих учених, письменників, композиторів, художників, що мешкають в Україні?
3. Яка Україна нині?
4. Прочитай текст уголос і спробуй переказати його від першої особи.

Прислів'я

Нема краю від рідного рідніш.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова *Павла Чубинського*

Музика *Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Навчися виразно читати Гімн. Вивчи його напам'ять.

Павло Дубів

ПРАПОР УКРАЇНИ

Україна — це небо блакитне,
а в тім небі — зірки золоті,
сяють нам з високості привітно
ці два кольори, ніжні й прості.

Угорі — небозвід оксамитний,
а внизу — колосисті поля.
Край вітчизняний, край наш привітний —
рідне небо і рідна земля.

Навчися виразно читати вірш.

ДОРОЖЧОЇ НЕМА

Рано, рано сонце встало,
Україну привітало,
побажало їй добра,
усміхнулось до Дніпра,
до Дністра і до Дунаю,
до Шевченкового краю,
де живуть уже віки
українці-козаки.

Рано, рано сонце встало,
гарних діток привітало,
побажало швидко встати
та розумними зростати,
шанувать свою родину
і любити Україну,
бо вона у нас одна
і дорожчої нема.

1. Кого привітало сонце? До кого усміхнулося?
2. Як ти розумієш вислів *Шевченків край*?
3. Яке побажання дітям висловлено у вірші?

Олександр Олесь

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

За князя, за Ярослава,
Київ Царгородом став,
як про друга, як про сина
дбав про нього Ярослав.

Оточив його валами,
ровом, мурами обвів,
укріпив його, оздобив
і розкішний двір завів.

До палат ішли невпинно
чужоземці посланці,
князь сидів на пишнім троні
з грізним берлом у руці.

У Європі честю мали
королі, князі, царі
поріднитись з Ярославом,
побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
вся була в його ділах,
у державнім будівництві,
владі, устрою, судах.

Щоб не нищити народу
і народного майна,
не хотів він воювати,
не тягла його війна.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
всіх своїх синів покликав
і з любов'ю наказав:

«Вас я, діти, покидаю,
йду у ліпшу сторону,
але, діти, пам'ятайте
мою заповідь одну:

не сваріться, жийте в згоді,
тільки мир збере усе.
А незгода, наче вітер,
все по полі рознесе».

1. Про кого розповідається у вірші? Що саме?
2. У чому ж була мудрість Ярослава?
3. Що він заповів своїм синам? Як ти розумієш його заповідь?
4. Прочитай прислів'я, яке зашифровано в цьому ребусі.

За Михайлом Слабошпицьким

ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

У народних піснях і легендах родичі козака-запорожця називалися так: Великий луг — батько, Січ — мати, шабля — дружина, кінь — вірний товариш.

У товаристві запорожців понад усе цінувалися сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору. Запорожець умів посміятися з ворога, зі смерті, з самого себе, завжди охоче кепкував з товариша. Але були речі, до яких козаки ставилися дуже серйозно. Це — віра християнська (на Січі були свої церкви, священики, запорожці справляли всі свята), це — шаноба* до старих. На Січі часто можна було побачити вже немічних дідів, оточених увагою і повагою козаків. Не багатьом щастило уціліти в битвах і походах та дожити до старості. А ті, хто дожив і лишився на Січі, були тут на особливому становищі. Без них не обходилася жодна козацька рада, до їхнього слова

прислухалися найбільше, часом саме воно й ставало вирішальним.

Поза Січчю також жили козаки, які брали участь у всіх походах війська запорозького. Але це були люди, які мали сім'ї. Вони займалися хліборобством, ремісництвом, привозили на Січ продукти і різний крам*, торгували з купцями, що приїздили до Січі з різних країн і земель. А на територію Січі купцям, як і всім стороннім людям, ступати було заборонено.

Ш а н ó б а — почуття поваги.

К р а м — товар.

1. Хто такі запорожці? Якими вони були?
2. Що найбільше цінували запорожці?
3. Розкажи, що ти ще знаєш про козаків.
4. Кого вони дуже поважали? За що?

Олег Яцун

МОВА

Не запозичена,
не вкрадена ніким.
Нізвідки не привезена,
а наша.
Співуча мова
житиме віки
і не замовкне
пусткою назавше.

Бо рід живий!
Корінням вузлуватим —
по всьому світі...
Сестри і брати!
Дітей скликає
Україна-мати,
щоб рідну мову
серцем захистить.

1. Прочитай вірш і розкажи, що в ньому сказано про мову.
2. Чому українська мова житиме віки?

ЯК ВІРШ СТАВ ПІСНЕЮ

Ви, мабуть, не раз чули пісню «Чом, чом, чом, земле моя...». Ось як розповідав про її створення народний артист Дмитро Гнатюк:

. «Багато років тому поетеса Віра Лебедова написала вірш «Чом, чом, о земле ти моя...», а композитор Денис Січинський створив музику.

Так народилася і полинула по Україні пісня. Згодом вона стала народною, бо її полюбив і назвав своєю весь народ. Найкращі, найсвятіші почуття будить вона у слухачів...»

Народ, співаючи, по-своєму обробив вірш. Деякі слова й вирази скоротив, замінив іншими, але залишилися незмінними слова любові до рідної землі.

Віра Лебедова

ЧОМ, ЧОМ, О ЗЕМЛЕ ТИ МОЯ...

Чом, чом, чом, о земле ти моя,
кохана ти мені, кохана ти мені?

Чом, чом, чом, о земле ти моя,
чарує так мене ясна твоя краса?

Чим, чим, чим приваблює мене
водиця рік твоїх,

пташні твоєї спів,
духмяний цвіт лісів?

Чим, чим, чим приваблює мене
водиця рік твоїх, що тут пливе, шумить?

Тим, тим, тим, дитино люба, знай,
що води ці, ліси — твій рідний, щедрий край!

Тут, тут, тут твої діди й батьки
свою пролили кров за волю і любов!

Тут, тут, тут — усюди всі твої
найближчі, рідні й дорогі!

ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ...

(Пісня)

Чом, чом, чом, земле моя,
так люба ти мені, так люба ти мені?

Чом, чом, чом, земле моя,
чарує так мене краса твоя?

Чим, чим, чим манить мене
пташні твоєї спів, пахучий цвіт лісів?

Чим, чим, чим манить мене
вода річок твоїх, що тут пливе?

Тим, тим, тим, дитино, знай,
що тут ти вперше світ уздрила з юних літ.

Тим, тим, тим, дитино, знай,
що води і ліси — твій рідний край.

1. Порівняй слова вірша й пісні. Чим вони відрізняються? А що єднає їх?
2. Як побудовано вірш і пісню? Хто запитує, а хто — відповідає?
3. Про що запитує дитина? Яку відповідь дістає?
4. Вивчи слова пісні напам'ять і навчись її співати.

За Василем Скуратівським

ОДВІЧНІ СИМВОЛИ

Рушник на стіні. Давній наш звичай. Не було, здається, в Україні жодної оселі, котрої не прикрашали б рушниками.

Хай то буде одинока хатина вдові чи тісна багатодітна оселя — всюди палахкотіли багатством барв рушники. Хата без рушників, — казали в народі, — що родина без дітей.

По тому, скільки і які були рушники, створювалася думка про жінку, її дочок. Ніщо так не говорило про жіночу вправність, працьовитість, як ці вімережані рушники.

Хліб і рушник — одвічні людські символи.

Хліб-сіль на вишитому рушнику були високою ознакою гостинності українського народу. Кожному, хто приходив з чистими помислами, підносили цю давню слов'янську святиню.

Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало пошану тим, хто підніс або виростив хліб. Цей звичай пройшов віки і став доброю традицією і в наш час.

Василь Скуратівський

ДВА КОЛЬОРИ...

Вишитий рушник. На ньому можна побачити яскраві барви й притемнені — чорні й червоні. Це залежить від місцевості: на Черкащині, наприклад, полюбують яскраві — червоні, сині, зелені кольори, на Полтавщині — білі, на Житомирському Поліссі — чорні з вкрапленими червоними кольорами.

Саме про останні кольори існує історична легенда.

Є на Житомирщині містечко Кóростень. Колись, ще за часів Київської Русі, тут місцеві жителі — житичі — виступили під проводом одного з князів — Мала — проти поборів київського князя Ігоря, котрий прийшов з військом, щоб стягнути з народу непосильну данину.

Житичі розбили військо Ігоря, а самого князя стратили.

Через рік княгиня Ольга, дружина* Ігоря, зібрала велике військо і жорстоко розправилася з житичами.

Коростень був спопелений, а всіх чоловіків перебито. Підлітків та хлопців було забрано в полон.

З того часу жінки вишивали рушники й сорочки лише чорним кольором і тільки де-не-де вкраплювали червоний.

Чорний колір символізував тугу, печаль. Так трагічні події в історії народу дістали своє вираження у кольорах.

◆ Дружина — жена.

Палахкотіти багатством барв, жіноча вправність, працьовитість.

1. Порівняй обидва тексти і скажи, що тобі особливо запам'яталося.
2. Що символізує вишитий рушник? Яка давня традиція збереглася до наших днів?
3. Чи знаєш, які рушники вишивають у тій місцевості, де ти живеш?

Дмитро Павличко

ДВА КОЛЬОРИ

(Уривок)

Як я малим збирався навесні
піти у світ незнайними шляхами,
сорочку мати вишила мені
червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
обі на полотні, в душі моїй оба.
Два кольори мої, два кольори:
червоне — то любов, а чорне — то журба*.

◆ Журба — печаль.

1. Яким настроєм сповнений цей вірш? Чому ти так думаєш?
2. Вірш «Два кольори» покладено на музику. Він став однією з улюблених пісень не тільки українського народу. Чи відома тобі мелодія пісні? Навчись її співати.

Михайло Романіка

ЯК ХЛІБ ХОДИТЬ

Бабусина хата для Оленки — наче музей. Чого тільки тут немає! Лежать у м'иснику давні саморобні ложки, стоять мальовані глечики та макітерки.

У хіжці Оленка побачила стареньку прядку з грібем та веретеном, а на горіщі — почорнілу від часу дубову діжу, обперезану ліщиновими обручами.

— Бабуню, а нащо тобі ця діжа? — спитала Оленка.

— О, вона й мене, і твого дідуся, і твою маму, і дядька Свирида, і тітку Параску — весь рід годувала. А минулої війни навіть партизани їли з неї хлібець, бо я діжу й до лісу брала, в партизанський загін¹.

---

¹ Під час війни 1941—1945 рр. на окупованих територіях люди йшли в ліс і створювали партизанські загони для боротьби з ворогом.

— А мене своїм хлібцем вона може пригостити? — поцікавилась Оленка.

— Звісно, може. Вона щедра...

Увечері внесла бабуса діжу до хати. Старанно вимила й на опарі учинила в ній тісто. Потім накрила діжу, щоб тісто підходило. А вранці ще раз замісила тісто й заходиласть розпалювати в печі вогонь. Коли дрова згоріли, бабуса вигребла коцюбою* на припічок жар і наготувала дерев'яну лопату.

Тим часом тісто так підійшло, що почало навіть виповзати з діжки. Бабуса брала його кавалками*, попліскуючи, спритно ліпила буханці і на лопаті саджала в піч. Потім затулила чéлюсті* печі заслінкою і сказала:

— Ну, Оленочко, як піде хліб по хаті, то вважай, на стіл проситься.

Оленка примостиласть на ослінчику і стала чекати, що невдовзі буханці з печі самі вікотяться.

А бабуса подалась на город сапати.

Минав час, а заслінка і не зворухнеться, тихо-тихо за нею.

— Бабуню, — гукнула в прочинені двері Оленка. — А чого ж буханці про себе знати не дають?

— Як то не дають! — ступила на поріг бабуса. — Он який смачний дух котиться від них і по хаті, і подвір'ям, і городом. Пішов наш хлібець, пішов...

Бабуса простелила на лаві домотканий рушник із вишитими півнями й, дістаючи золотаві паляниці, злегенька вмивала їх водою. Вона клала паляниці одну біля одної на рушнику і приказувала:

— Хліб, Оленко, мандрує і по суші, і по морях-океанах, і в шахти спускається, і з космонавтами до зірок літає... Він сили людям додає. Тому й найдорожчий за все на світі.

Діжа, обперéзана ліщíновими обручáми, саджáти в піч.

- ◆ К о ц ю б а́ — кочерга.
 К а в а́ л о к — кусок.
 ● Ч е́ л ю с т і́ — отвір у печі.

1. Що цікавого для Оленки було у бабусиній хаті?
2. Розкажи, як бабуся поралася з хлібом.
3. Як зрозуміла Оленка слова: *як піде хліб по хаті, то вважай, на стіл проситься?* А що вони насправді означають?
4. Що розповіла бабуся Оленці про хліб?

За Семеном Алексєєвим

ПЛАВУЧА БАТАРЕЯ

1

Це було в роки Великої Вітчизняної війни. З усіх боків Севастополь прикривали наші артилерійські батареї. Серед тих батарей була одна й плавуча. Стояла вона у відкритому морі.

Багато клопоту завдала батарея фашистам. Вона не тільки прикривала підступи до Севастополя з моря, а й першою зустрічала фашистські літаки, які нападали на місто. Фашисти задумали, щоби там не стало, знищити* небезпечну батарею. Кинули проти неї своїх досвідчених* льотчиків.

— Плавуча! — посміхаються фашистські льотчики. — Наче поплавець на воді! Прекрасна ціль. Та ми її відразу!

2

Вилетів перший фашистський льотчик. Набрав висоту. Наблизився до батареї.

— Пусте! Дрібнічки*. Я її першою бомбою!

Розвернувся. Ліг на прицільний курс. З оглушливим ревом кинувся на батарею.

Ждуть на фашистській базі повернення літака. Час його польоту давно минув. Іще минула година, друга. Не повертається літак. Зляться на базі: мабуть, щось недобре трапилося з льотчиком. І справді — недобре. Збили його батареєю.

— Я полечу! Я покажу їм! — проситься новий повітряний ас. — Я — зразу! В один заліт! Тільки мокре місце від неї!

І ось уже в небі льотчик. Під ним — море. Видно внизу батарею. Торжествує фашист:

— Я її першою бомбою!

Розвертається. Набирає висоту. Дивиться в оптичний приціл — точно навів літак. І пішов у піке...

Ждуть на базі льотчика. Час його польоту давно минув. Потім ще година минула, потім ще одна. Не повертається повітряний ас. Збили фашиста хоробрі артилеристи.

В небо вирвались нові льотчики третій, четвертий, п'ятий.

— Ми швидко! Ми її доконаємо! На тріски її розіб'ємо!

Ждуть на базі повернення льотчиків. Час їхнього польоту давно минув. Не повертається ні третій, ні четвертий льотчик. Не видно, не чути п'ятого.

4

Усі двісті п'ятдесят днів героїчної оборони Севастополя стояла на бойовому посту плавуча батарея. Двадцять шість фашистських літаків знищили артилеристи.

Але вони не тільки громили ворогів. Свої кораблі брала під захист батарея. «Квадратом смерті» називали її фашисти. «Квадратом життя» з повним правом можемо назвати її ми.

◆ З н і щ и т и — у н и щ и т и .

Д о с ві д ч е н и й — о п ы т н ы й .

Д р і б н і ч к и — п у с т ы а к и .

1. Які риси характеру властиві нашим артилеристам?
2. Для кого плавуча батарея стала «квадратом життя»? Чому «квадратом смерті» називали її фашисти?
3. Добери заголовки до кожної частини тексту.

ПАМ'ЯТНИК

На узліссі, під горою,
в шумі верховіть
невідомому герою
пам'ятник стоїть.

Вже давно боїв немає,
та завжди солдат
у руках своїх тримає
вірний автомат.

Землю цю — єдину в світі —
він зберіг живим
і лишився на граніті
миру вартовим.

Навчися читати вірш, дотримуючись розділових знаків.

Дмитро Ткач

МОЯ МАМА

Задали нам у школі написати домашній твір про своїх батьків. Не знаю, хто що напише, а мені про свою маму написати, мабуть, найважче. Вона — вчителька. Тож мені доведеться учителеві писати про вчителя. А сама ж я тільки учениця...

Сказала я мамі, що мені треба про неї написати. А вона — у сміх:

— Ну, от і добре. Побачу, скільки ти граматичних помилок зробиш...

Просто біда мені з моєю мамою. Що не напишу, а вона відразу: «А де кома? Отут перед *а* треба кому ставити... А де твій знак питання?»

Тоді я замислилась. Подумала: нічого не писатиму про маму. Краще про тата. Він бригадир на взуттєвій фабриці. Все-таки робітнича професія... І тато не питає, де мої коми. Отак замислилась та й сиджу.

Коли раптом дзвінок. Мама відчинила двері, а я бачу, як вона змінилася на виду.

— Володя?.. Яременко?.. — питає.

А на порозі стоїть ставний* льотчик з букетом квітів. Він каже:

— Так, це я, Оксано Семенівно. Ваш учень, колишній шибайголова* Володя Яременко.

Поцілував маму і дав їй квіти.

— Та який же ти дорослий став,— каже до нього мама і запрошує в кімнату.— А слово *знання* тепер з двома «ен» пишеш,— жартує мама,— чи з одним?

А в самої сльози радості на очах.

— З двома,— сміється льотчик.— Ви мене не тільки цього навчили. Очі на світ розкрили, дали путівку в життя! Та й не тільки мені... Ви ж моя перша вчителька.

Потім ми сиділи за столом: пили чай з печивом.

Я тільки дивилась на них та слухала.

А вони все згадували й згадували... Про Льоню Ушакова, який став геологом. Про Стюпу Кучеренка. Той плаває на китобійному судні. Про Валю Чайку. Вона — медсестра. Лаврін Хоменко подався вчитись на гірничого інженера. Ніна Салій закінчує залізничний технікум...

Звісно, я нікого з них не знаю. Але починаю розуміти, скільки ж тоді мамі довелося з усіма працювати, щоб, як каже цей льотчик, дати їм «путівку в життя».

Тепер я збагнула, що вчитель навчає не тільки мови, історії, географії, а й любові до професії. Як моя мама.

Так, учитель дає нам путівку в життя!

От про це й треба написати...

◆ Ста в н і й — стройный.

Ш и б а ї г о л о в а — сорвиголова.

1. Чому дівчинка все-таки вирішила писати твір про маму?

2. Як ти розумієш вислів *дати путівку в життя*?

3. Розкажи про свою маму.

Прислів'я

У дитини заболить пальчик, а в матері — серце.

МАМА

Ще в колисці немовля
слово «мама» вимовля.
Найдорожче в світі слово
так звучить у рідній мові.
Мати, матінка, матуся,
мама, мамочка, мамуся! —
Називаю тебе я, рідна ненечко моя!

Вивчи вірш напам'ять.

За Галиною Демченко

НА ПОЛІ

На дружне рокотання тракторів травень відповів
лункіми ударами грому і веселим, дзвінким дощем.

«Так-так-так-так, так-так-так», — лопотіли теплі
рясні краплини. Земля чекала на травневий дощ, і —
ось який буйний.

А тоді — сонце, а тоді — лагідне тепло і радість.

Заквітчаний ніжним пахучим цвітом, обходить тра-
вень нашу землю, в усі куточки зазирає. І скрізь
кипить робота. А найбільше — на полі.

Підбадьорює травень трудівників теплом і ясною
годиною: «Спішіть, спішіть посадити картоплю!». Це
зараз добре і швидко роблять спеціальні машини.

Невтомно гуркочуть трактори — день і ніч. На зерно
сіють кукурудзу. А там, згодом, і гречку.

Он уже кличуть до себе довгі зелені рядки цукрово-
го буряку, моркви, соняшнику. Їх неодмінно треба
прополоти, землю розпушити. Для цього хлібороби
мають культиватори. А ще треба і буряки, і моркву, і
соняшник розрідити, прорвати. Слабші рослини ви-
кинути, дужчі — залишити. Хай розростаються,
буйнішають.

А коли повертатимуться трудівники увечері з поля, їх веселий травень привітає пахощами садків та гаїв, зустріне солов'їною піснею. Забудеться втома. І попливе понад селом пісня. Пісня добра й любові до всього живого й прекрасного, до нашої годувальниці-землі.

Слухає травень, як співають жінки, повертаючись з поля, і ще буйнішою стає його зелень та цвіт. А він підохоче: «Співайте, співайте, любі мої! Ваша пісня найкраща, бо праця і пісня завжди в дружбі».

1. Як змальовано у тексті травень?
2. Які роботи виконують трудівники села у травні?
3. Як передано настроїв людей?

Андрій Малишко

ДОЩ

Дощик, дощик голубий,
колосків не оббій.
Ти спадай на межу,
я тобі таке скажу:
— Понад ріки та ліси
хмари-вдари пронеси.
Крапельками росяними
над ланами вівсяними,
цебром, відром, дійницею
над нашою пшеницею
лийся тихо вдалині
на гречкі та ячмені,
на гречкі та ячмені —
буде весело мені.

Чи любить поет рідну землю? Доведи свою думку словами з вірша.

Андрій Малишко

ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Хвалилася птиця —
 Пе-ре-пе-ли-ця:
 — Здрастуй, спілий кóлосе,
 ясна зірко,
 діточок я вивела
 аж семірко!
 — Не хвалися, птице,
 Пе-ре-пе-ли-це!
 Під моїми ж вусами,
 світлими та русими,
 зерна не облічено;
 числами не мічено:
 сім по сім
 та ще сім,
 та звершечку двадцять два,
 отакі мої слова,
 отакі ідуть жнива!

1. Яку пору літа описано у вірші? Чим хвалилася птиця?
2. Розкажи, як ти собі уявляєш поле.

Павло Тичина

ВЕЧІР

Навшпіньках*
 підійшов вечір.
 Засвітив зорі,
 прослав на травах тумани
 і, на уста поклавши палець, — ліг.

◆ Н а в ш п і н ь к а х — на цыпочках, тихонько.

1. Про яку пору року йдеться у вірші? Чи сподобався він тобі?
2. Пригадай, як називається вірш цього поета про осінь.

Павло Тичина

А Я У ГАЙ ХОДИЛА

А я у гай ходила
по квітку ось яку!
А там дерева люлі,
і все отак зозулі:
Ку-
ку!
Я зайчика зустріла,
дрімав він на горбку.
Була б його спіймала —
зозуля ізлякала:
Ку-
ку!

Вивчи вірш напам'ять.

ПРО ЩАСТЯ

Часом для щастя багато не треба:
пілотові дбосить чистого неба,
шоферові — тільки б рівненька дорога.
Пекарю — пахоці хліба м'якого,
вчителю — ваша охота до книжки,
стрічному досить буває усмішки,
мамам — щоб діти слухняні зростали.
Для щастя й мені захотілося б мало:
буду щасливий, якщо усі люди
будуть щасливі завше і всюди,
кожну хвилину, у будь-які дні, —
більшого щастя й не треба мені.

Навчися виразно читати вірш.

Перевір себе

Закінчено навчання у II семестрі. Перевір, що ти знаєш, чого навчився.

1. Імена яких українських письменників тобі запам'яталися? Які твори вони написали?
2. Що ти знаєш про нашу Батьківщину? Які вірші й оповідання їй присвячені?
3. Хто такий Ярослав Мудрий?
4. Які звичаї українського народу ти знаєш?
5. Які вірші вивчив напам'ять? Скільки знаєш прислів'їв і приказок, загадок?
6. Скільки народних дитячих ігор ти знаєш? А казок?
7. Чи вмієш читати виразно, правильно, чітко вимовляючи всі слова?
8. Чи вмієш переказувати тексти?

Наталя Забіла

ПРО ПІВНИКА І КУРОЧКУ

Були собі Півник і Курочка. Набрідло їм якось вдома сидіти, і пішли вони мандрувати по світу. Ось ідуть вони зеленим гаєм, навколо вітрець куці колихає, на кущах зеленіє свіже листячко, а між ними ягідки, як червоне намістечко. От Курочка й каже:

Півнику-когутику,
зламай мені прутик
з зеленими листочками,
з червоними ягідками.

Тільки Півник хотів зламати, а з-під кущика Зайчик із своєї хати:

— Хто, хто тут ходить по моєму гаю? Хто, хто мої кущики ламає?

Злякався Півник:

— Ходім краще далі. Тут якісь звірі живуть небувалі, і вуха в них довгі, і самі вони сірі. Мабуть, це дуже страшні звірі.

Пішли вони далі зеленим гаєм. Навколо вітрець куці колихає. На кущах горішки і зелене листя. А Курочці дуже хочеться їсти.

Ось вона знову й просить:

Півнику-когутику,
зламай мені прутик,
де листя зеленіше,
де горішків рясніше.

Тільки намірився Півник ламати, та раптом Білочка із своєї хати:

— Хто, хто тут ходить по моєму лісі? Хто гілля ламає на моєму горісі?

Зляка́вся Півник:

— Ходім краще далі. Бачиш, які тут звірі зухва́лі. І вуха в них з китицями, і хвіст пухнастий. Мабуть, хочуть на нас напасти.

Пішли вони далі зеленим гаєм. Навколо вітер дерева колихає, під деревами рясна травичка, а на деревах листя й смачні кислички.

А Курочка вже не може терпіти, починає Півника знову просити:

Півнику-когутику,
зламай мені прутик,
хоча б невели́чкий,
хоча б дві кислички.

Насмілився Півник, почав ламати. Аж тут Лисичка виходить із своєї хати, глядіть ласка́во, розпушила хвостик:

— Ах, про́шу, про́шу до мене в гості. Ось відпочі́ньте в моїй хатинці, у мене є тут для вас гостинці: найкращі яблучка, смачні горішки. У вас, напевно, стомились ніжки, бо ви далеко ішли по гаю, а я давно уже на вас чекаю.

Півник та Курочка дуже зраділи:

— Ой, які ж тут звірі хороші та милі.

А хитра Лисичка мірку́є собі:

— Це ж мені буде добрий обід.

Ось дала вона їм гостинців, лишила їх у своїй хатинці, а сама побігла до Вовка — сусіда, щоб запросити його до обіду.

Півник і Курочка добре поїли і відпочили, і так звеселіли, що Півник навіть почав співати.

Тут саме Зайчик біг мимо хати. А Зайчик насправді був дуже добрий.

— Ти,— каже,— Півнику, занадто хоробрий. Хіба ти не знаєш отієї Лисиці? Ось буде тобі за оті кислиці!

Коли це Білочка плиг та плиг! І враз у віконце побачила їх. А Білочка теж була зовсім не зла.

— Тікайте, — каже, — швидше із цього кубла. Бо ця Лисиця страшна та хижа. Вона вас зараз обох заріже.

Тут виглянув Півник на подвір'я, а на подвір'ї — куряче пір'я.

— Ой, ой, треба й справді мерщій тікати!

А вже Лисиця іде до хати, і Вовк за нею страшний та хижий. Іде й радіє, що буде їжа.

Тільки стали вони на поріг, а Півник і Курочка у віконце — плиг! Та під кущами, під деревами та рясноцвітними муравами мерщій додому. Та ледве встигли!

А Вовк з Лисицею бігли, бігли, та не знайшли під кущами сліду і залишилися без обіду.

Навчися розповідати казку. Подумай, з якою інтонацією потрібно промовляти слова Півника, Курочки та Лисиці.

Ірина Прокопенко

СОНЦЕ, СОНЕЧКО ТА СОНЯШНИК

Починався чудовий літній день. У трикутних листках переливалися всіма барвами райдуги крапельки роси, співали птахи, тягнулися квіти до Сонця, над ними басовіто гудів Джміль:

— Ж-ж-жарко... ж-ж-жарко...

Йому й справді було дуже жарко літати з квітки на квітку і збирати сік-нектар.

— Ж-ж-жорстоке Сонце, ж-ж-жорстоке, — прогудів Джміль.

Почуло це Сонце та й каже:

— Кожний день я проміння на землю посилаю, щоб черешні дозрівали, щоб пташки співали, щоб люди бронзовіли, а він мене... жорстоким назвав...

Образилося Сонце та й сховалося за хмару. Похмуро на світі стало, квіти пелюстки згорнули, птахи замовкли, мурахи входи та виходи зі своїх домівок закривати почали.

— Що робити? Що робити? Як без Сонечка нам жити? — зашепотіли дерева.

— Я тут, ось я,— сказав хтось тоненьким голоском, і всі побачили жучка, маленького, червонокрілого, якого і справді Сонечком звали.

— Хто ти? — здивувалися всі.

— Я — Сонечко.

— А ти можеш землю зігрівати? — спитали дерева.

— Ні,— відповів жучок.

— А можеш так зробити, щоб черешні поспіли?

— Ні, не можу...

— А щоб люди засмагли?

— І цього не вмію,— зітхнуло Сонечко,— я тільки попеліць знищую, кліщиків павутичних та інших дрібних шкідників.

— І на тому тобі, Сонечко, спасибі,— вклонилися дерева і знов прошепотіли:

— Що робити? Що робити? Як без Сонечка нам жити?

— Може, я допоможу? — спитав Соняшник. Він теж був на Сонце схожий: кругла голівка у жовтогарячих промінцях.

— А ти можеш землю зігрівати? — спитали дерева.

— Ні,— відповів Соняшник.

— А можеш так зробити, щоб черешні поспіли?

— Ні, не можу.

— А щоб люди засмагли?

— І цього не вмію,— зітхнув Соняшник,— я тільки олією людей годую.

— І на цьому тобі, Соняшнику, спасибі,— вклонилися дерева. А Джміль знов загудів:

— Ж-ж-жаль, квіти свої пелюстки згорнули, ж-ж-жаль.

— Жаль? — обурились дерева.— А хто Сонце образив? Хто його жорстоким назвав? Все ти, все ти, Джмелю!

Вони так розхвилювались, розгойдались, аж вітер піднявся.

Розігнав вітер хмари, виглянуло Сонце, посміхнулося привітно. Зраділи дерева, пташки защебетали, квіточки розкрилися, а Джміль над ними загудів:

— Ж-ж-жарко... але не дуже...

1. Чому образилося Сонце?
2. Чому обізвалися Сонечко і Соняшник?
3. Хто з героїв казки тобі найбільше сподобався?

Марійка Підгірянка

БІЛЧИНІ ГОРІШКИ

Позривала жвава білка
з ліщини горішки
та понесла продавати
на ярмарок пішки.

Нащо тобі, жвава білко,
горішки носити?
Прийдуть діти в ліс до тебе
та будуть просити...

Нащо тобі, жвава білко,
в путі бідувати?
Прийдуть діти в ліс до тебе —
будуть ласувати.

Чи можна назвати цей вірш жартівливим? Доведи свою думку.

Усна народна творчість

Народна мова	4
Колискові пісні	5
Колискова пісня. За Василем Скуратівським	5
Ой ходить сон коло вікон	6
Повішу я колисочку	6
<i>Дитячі ігри, забави</i>	6
Потішки	6
Лічилки	7
Х о р о в о д и	9
Зайчик	9
Дзюбка	9
З в у к о н а с л і д у в а н н я	11
Сонце ловити!	11
Кум, кума	11
Когут каже	12
<i>Скоромовки</i>	12
<i>Прислів'я, приказки</i>	13
<i>Загадки</i>	14
<i>Українські народні казки</i>	16
Колосок	16
Колобок	19
Дружні звірі	21
Прочитай самостійно	25
Небилиці	25
Морквяний вояк. (Волинська народна пісенька)	25
Надокучлива казка	26

Твори українських письменників

<i>Вірші й оповідання. Казки і загадки. Скоромовки і лічилки</i>	27
--	----

Осінь така мила...

Осінь така мила. <i>Павло Тичина</i>	29
Як берізка листя роздарувала. <i>Ірина Прокопенко</i>	30
Вишиває осінь на канві зеленій... <i>Олександр Олесь</i>	32
Розвиток мовлення	33
Білі гуси. <i>Олександр Олесь</i>	34
Про що розповів вітер. <i>Анатолій Кислий</i>	34
Папуга з осінньої гілки. <i>Михайло Слабошпицький</i>	36
Сонцевик-Чарівник і Холодний Вітер. (Казка) За <i>Галиною Демченко</i>	40
Осінь. <i>Яків Щоголів</i>	42
Осіній дощ. <i>Анатолій Костецький</i>	42

Навчаючись, зростаємо!

Дощ із краплі починається. <i>Микола Сингаївський</i>	44
На вулиці. <i>Олег Буцень</i>	45
Смішинка-веселинка.	45
Ким бути і ким не бути. За <i>Яковом Пінясовим</i>	46
Для чого кажуть «спасибі». <i>Василь Сухомлинський</i>	47
Мова. <i>Варвара Гринько</i>	48
Добро твориться просто... <i>Іван Драч</i>	48
Галочка. (Скорочено). За <i>Оксаною Іваненко</i>	48
Розвиток мовлення	56
Мудрі поради. <i>Олександр Моторний</i>	56
Вчіться, діти. <i>Яків Щоголів</i>	57
Повіршуймо!	58
Мій дідусь. <i>Михайло Стельмах</i>	60
Батьківські поради. (З народного)	62
Два Івани. <i>Юрій Ярмиш</i>	62

Зимонька-снігуронька

Сніжинки. Платон Воронько	65
Як синичка будить мене. Василь Сухомлинський	66
Шипшинові ліхтарі. Василь Заєць	66
Дивна хатка. (Небилиця). Олена Пчілка	67
Чарівна гостя. (Казка). Лариса Письменна	68
Новорічна-безкінечна. Максим Рильський	70
Бігла теличка та й з березничка. (Колядка)	71
На колядку. Варвара Гринько	71
Прочитай самостійно	
Загадки Діда Мороза	72
Прочитай під час канікул	
Безконечні казочки. Марійка Підгірянка	74
Двоє жадібних ведмежат. (Угорська народна казка) ...	75
Великий чи малий? (З народного гумору)	77
Бісер і нитка. (Удгейська народна казка)	78
Лист до птахів. Анатолій Костецький	79
Щедрий вечір. Софійка Козут	80
Сію, посіваю. Андрій М'ястківський	81
Засівальна	81
Щедрик-ведрик	82
Казка про січень	82
Пряля. Ліна Костенко	83
Пернаті гості. Олександр Копиленко	84
Срібні дерева. Леонід Первомайський	85
Як дзвенять сніжинки. Василь Сухомлинський	86
Розвиток мовлення	87
Їхала зима. Петро Бондарчук	88
Лісові розмови. Юрій Старостенко	90
Чого лютий лютим зветься. Василь Скуратівський	92
Зимові слова. Надія Кир'ян	93
Хлопчик і сніжинка. Василь Сухомлинський	93
Снігова казка. Тамара Коломієць	94
Розвиток мовлення	95
Коли Зима зустрічається з Весною. За Галиною Бондаренко	96

Зима і Весна. <i>Спиридон Черкасенко</i>	97
Зайці. <i>Євген Гуцало</i>	97
Як не любити. <i>Максим Рильський</i>	98
Зимова пригода. <i>За Іваном Бондарчуком</i>	99
Баба Віхола. <i>Ліна Костенко</i>	99
На сніговій галявині. <i>Борис Харчук</i>	100
Дзвоники. <i>Володимир Підпалый</i>	101
Солодка хатка. <i>Павло Глазовий</i>	101
Сніг з морозом поморозив... <i>Леся Українка</i>	102

Ой весна, весна днем красна!

Березень	103
Підсніжник. <i>Валентин Бичко</i>	104
Тарас Григорович Шевченко	105
Зоре моя вечірняя... <i>Тарас Шевченко</i>	105
Світає... <i>Тарас Шевченко</i>	106
У школі. <i>За Оксаною Іваненко</i>	107
Весняний вітер. <i>Василь Сухомлинський</i>	109
Гей, розлилась по селу і по місту... <i>Марія Познанська</i>	109
Та це ж весна. <i>Пилип Капельгородський</i>	109
День блакитної весни. <i>Сергій Носань</i>	110
Як Квітень до Березня в гості їздив. (Казка)	112
Журавлі-веселики. <i>За Василем Чухлібом</i>	114
Співай, соловейку! <i>Марія Познанська</i>	115
Давня весна. (Скорочено). <i>Леся Українка</i>	116
Конвалія. (Скорочено). <i>Леся Українка</i>	116

Прочитай під час канікул

Хлопчик Валь. <i>Михайло Слабошпицький</i>	117
Загадки. <i>Грицько Бойко</i>	120
Весна красна. (Українська народна пісня)	122
Повінь. <i>Василь Чухліб</i>	122
Веснянки. <i>За Василем Скуратівським</i>	123
Встала й весна... <i>Тарас Шевченко</i>	125
Веснянка. <i>Олександр Олесь</i>	125
Щебетала пташечка. (Українська народна пісня)	126
Мирилка. (З народного)	126
Розвиток мовлення	127

Край, у якому ти живеш

Україна. <i>Василь Латанський</i>	128
Наша Батьківщина	129
Герзавний Гімн України. Слова <i>Павла Чубинського</i> .	
Музика <i>Михайла Вербицького</i>	130
Запор України. <i>Павло Дубів</i>	130
Дорожчої нема. <i>Олесь Лупій</i>	131
Ярослав Мудрий. <i>Олександр Олесь</i>	131
Про запорожців. За <i>Михайлом Слабошпицьким</i>	133
Мова. <i>Олег Яцун</i>	134
Як вірш став піснею	134
Чом, чом, о земле ти моя... <i>Віра Лебедова</i>	135
Чом, чом, чом, земле моя... (Пісня)	135
Одвічні символи. За <i>Василем Скуратівським</i>	136
Два кольори... <i>Василь Скуратівський</i>	137
Два кольори. (Уривок). <i>Дмитро Павличко</i>	138
Як хліб ходить. <i>Михайло Романіка</i>	139
Плавуча батарея. За <i>Семеном Алексєєвим</i>	141
Пам'ятник. <i>Микола Упенік</i>	143
Моя мама. <i>Дмитро Ткач</i>	143
Мама. <i>Варвара Гринько</i>	145
На полі. За <i>Галиною Демченко</i>	145
Дощ. <i>Андрій Малишко</i>	146
Прочитай самостійно	
Перепелиця. <i>Андрій Малишко</i>	147
Вечір. <i>Павло Тичина</i>	147
А я у гай ходила. <i>Павло Тичина</i>	148
Про щастя. <i>Володимир Коркін</i>	149
Прочитай під час канікул	
Про Півника і Курочку. <i>Наталя Забіла</i>	150
Сонце, Сонечко та Соняшник. <i>Ірина Прокопенко</i>	152
Білчині горішки. <i>Марійка Підгірянка</i>	154